

Oud Utrecht 1

hart voor historie en cultureel erfgoed in de provincie Utrecht

Jan Jongerius, de man, de villa, het bedrijf

Vereniging Oud-Utrecht 90 jaar

Pastoe, 100 jaar vernieuwend design

Augustijnen en het St. Monicaklooster

Utrecht Profielwerkstukkenprijs
voor leerlingen uit 6 vwo en 5 havo

win € 250,- met schoolwerk

Vereniging Oud-Utrecht
&
Het Utrechts Archief

www.oud-utrecht.nl/profielwerkstukkenprijs
informatie over inzenden, onderzoek,
ideeën voor onderzoek en meer

GRESNIGT
&
VAN KIPPERSLUIJS
Advocaten

Gresnigt & Van Kippersluis Advocaten is een advocatenkantoor met vestigingen in Utrecht, IJsselstein, Woerden en Deventer.

De juridische dienstverlening kenmerkt zich door een gedegen aanpak en een persoonlijke benadering. Op deze wijze is Gresnigt & Van Kippersluis Advocaten al meer dan vijftig jaar met recht een goede partner.

Voor meer informatie: mr J.J. Degenaar, Biltstraat 97, Utrecht
(030 - 231 66 31) of www.gvk-advocaten.nl

de lantaarn spreekt
wand- en vaarroutes langs
de Utrechtse grachten

Onder deze titel presenteert Vereniging Oud-Utrecht ter gelegenheid van het 90-jarige jubileum een gids met teksten en foto's van alle Utrechtse lantaarn-console. Op zaterdag 16 maart vanaf 12.00 uur wordt het boekje feestelijk ingeluid met bootvaarten en wandelingen. U bent daarbij van harte welkom. U hoort nog van ons!

De kracht in vellen offset

 Roto Smeets

Een bedrijf dat vecht voor de successen van zijn opdrachtgevers. Roto Smeets GrafiServices is gespecialiseerd in vellen offset en bedient zijn nationale en internationale opdrachtgevers vanuit twee locaties. Van advies tot persoonlijke begeleiding van pre-media, nabewerking, pre-distributie tot distributie.
Strong, sharp, safe & fast.

GrafiServices

Utrecht
T 030 - 282 28 22

Eindhoven
T 040 - 250 50 00

www.rsgrafiservices.nl
rsgrafiservices@rotosmeets.com

Roto Smeets GrafiServices is onderdeel van Roto Smeets Group.

VAN ZOELLEN
AANNEMERSBEDRIJF

Uw aannemer:
-flexibele organisatie
-uitstekende prijs/kwaliteit verhouding
-tevreden klanten bepalen ons succes
-wij doen wat we zeggen
-grote betrokkenheid bij klant en project
-wij maken bouwen voor de opdrachtgever tot een feest

Meer weten? Bezoek onze website www.vanzoelen.nl

aannemersbedrijf van Zoelen bv
Nevadadreef 58, Utrecht
tel 030 - 263 11 11

Inhoud

4

Bettina van Santen
"t Komt in orde"

Het verhaal van het bedrijf en de bijzondere villa van Jan Jongerius

9

Lustrumviering Oud-Utrecht, 1923-2013

10

Ton H.M. van Schaik

Negentig jaar bij de tijd

Vereniging Oud-Utrecht 1923-2013

Utrechtse historische verenigingen 1

14

Maurice van Lieshout (samenstelling)

90 jaar Oud-Utrecht op foto's

16

Brian Heffernan

Het St. Monicaklooster aan de Herenweg

Begin van augustijnse herleving

21

Signalement

22

Roland Blijdenstijn

Monumenten-Inventarisatie Provincie Utrecht voltooid

Boekbespreking

24

Pastoe, 100 jaar vernieuwend design

27

Agenda

De man, de villa, het bedrijf

In maart wordt de volledig gerestaureerde Villa Jongerius aan het Merwedekanaal geopend. Het was de creatie van Jan Jongerius die in 1914 begon als hovenier, twintig jaar later baas was van een zakenimperium en wiens bedrijf weer twintig jaar later failliet ging - onnodig zoals later blijken zou. De geschiedenis van een katholiek vernieuwer met een groot zakeninstinct.

Negentig jaar jong

In 2013 bestaat de Vereniging Oud-Utrecht negentig jaar. Een drieluik: het lustrumprogramma, de eerste aflevering van een serie over Utrechtse historische verenigingen en een foto-impressie van vorige lustrumvieringen en andere hoogtepunten uit de verenigingsgeschiedenis.

Augustijnen komen en gaan

In 1886 werd de Monicakerk in gebruik genomen, symbool van katholieke herleving en trots, in 1977 werd de kerk gesloopt. Parallel aan de geschiedenis van die kerk loopt die van het gelijknamige augustijnerklooster, al zouden de broeders en paters al veel eerder uit Utrecht weg trekken.

□ FOTO OMSLAG: GLAS-IN-LOODRAMEN GEMAAKT DOOR WILLEM MENGELBERG UIT DE VILLA JONGERIUS. V.L.N.R.: JONGERIUS ALS HANDELAAR IN GROENTEN EN FRUIT, ONTWERP (MET ENIG BEKENDE BOUWTEKENING) VAN VILLA EN FABRIEK, BRAND-STOFFENHANDEL TEXACO EN JAN JONGERIUS ALS PATER FAMILIAS.

De familie Jongerius met vader Bastiaan (met hoed) omstreeks 1905. Moeder Jongerius is overleden in 1903. Deze foto zal enige tijd daarna gemaakt zijn en de vrouw geheel links bij het theetafeltje behoorde niet tot de directe familie, maar was waarschijnlijk iemand die in huis hielp. Op de achterste rij staan (v.l.n.r.): Jos, Jan, Ka, Dorus en Michiel. Op de voorgrond Let, (bekend in de familie als Tante Zus), vader Bastiaan, Co en Herman. Jan, Michiel, Co en Jos zouden een rol vervullen in het bedrijf. Ook Aletta (tante Zus) werkte er op kantoor. Ka en Dorus bleven hovenier en Herman werd Witte Pater en overleed in Afrika.

“ ’t Komt in orde”

Het verhaal van het bedrijf en de bijzondere villa van Jan Jongerius

Het nieuwe huis dat fabrikant Jan Jongerius en zijn gezin in 1938 aan het Merwedekanaal betrokken, baarde in het keurige Utrecht opzien. Hij had zijn oude woning vervangen door een uiterst moderne villa met een even opvallend vormgegeven tuin. Na jarenlange verwaarlozing is Villa Jongerius nu in oude luister hersteld. Bij de opening in maart verschijnt een boek over het complex en zijn schepper Jan Jongerius (1888-1941) die in 25 jaar opklom van hovenier tot succesvol zakenman.¹

De familie Jongerius - omvangrijk, zoals veel katholieke hoveniersfamilies -, bezat grond aan de oost- en de westkant van Utrecht. Daarop teelden ze sla, kool, wortels, asperges en allerlei peer- en appelsoorten. Glazenier Willem Mengelberg zou die groenten later vastleggen in een groot glas-inloodraam dat Jan Jongerius voor zijn nieuwe huis liet maken. Jan was trots op zijn hoveniersachtergrond, maar hij had tevens een onverzadigbare neiging tot 'nering doen'.

In 1914 begon Jan als zelfstandig hovenier op het land van zijn vader Bastiaan aan het Merwedekanaal, op de grens van de gemeenten Utrecht, Oudenrijn en Jutfaas. Hij kocht in die tijd zijn eerste T-Ford die hij gebruikte om groenten en fruit naar de markt te vervoeren. Jan had daar niet genoeg aan en hij verhandelde elke partij goederen die hij tegenkwam, van brandkasten tot 'parapluies en jassen'. Zijn grote kans kwam toen de Amerikaanse oliemaatschappij Texaco in 1922 aan het kanaal, pal naast Jongerius' varkensstal, een depot opende. 'Vader ging eens praten bij de burens', herinnerde dochter Aletta zich later en dat leverde een contract op om benzinepompen te gaan plaatsen. Hij nam

Willem Mengelberg maakte een groot glas-inloodraam voor het nieuwe woonhuis. Daarin werd de geschiedenis van Jan Jongerius verteld: zijn familie, zijn afkomst en zijn bedrijf. Hier is de hovenier afgebeeld met de groenten die verbouwd worden. Op de achtergrond de Domtoren en het aartsbisshoppelijk paleis aan de Maliebaan.

zijn eerste medewerkers in dienst om de pompen te plaatsen en ondergrondse benzinetanks in te graven, een techniek die hij, aldus burgemeester J.H.M. Hamers van Jutfaas, als een van de eersten in ons land toepaste.² Het bleef niet bij de benzinehandel. In 1926 ging Jan een samenwerking aan met Chris van der Krol en Gerrit Kraak, die een Fordgarage runnen. Henry Ford had ervaren dat hij autokopers aan zich kon binden door ook een *after sales service* aan te bieden. Plaatselijke dealers van Ford hadden daarom niet alleen een Fordshowroom, maar ook een Fordgarage. Dankzij de Fordfabrieken die

begin jaren twintig waren geopend in Antwerpen en Rotterdam (vanaf 1932 Amsterdam) konden de dealers niet alleen de 'bouwpakketten' voor de auto's bestellen, maar ook de vele Ford-chassis, die het onderstel vormden voor allerlei soorten voertuigen.

Jan werd in 1927 'official' Forddealer en het plezier dat hij erin had, blijkt uit zijn bijdrage aan de Jaarbeurs van 1928: 'De reeds zo keurige hal [van de Handelsbeurs, BvS] is nu met palmen en eenige vlaggedoeken opgesmukt, te midden waarvan de diverse Fordautomobielen zijn geplaatst. Aan het einde [...] hangt een portret van Henry Ford, omfloerst met de Hollandsche en Amerikaansche vlag. Rustig en op zijn gemak kan iedereen het geëxposeerde bekijken, waarbij een strijkje op de tribune gezeten, de gezelligheid zeer verhoogt.'³

De N.V. Jan Jongerius

Het aantal garages van Jongerius breidde zich tussen 1926 en 1939 uit met een tiental filialen in Utrecht, Arnhem en Amsterdam. Broer Michiel zwaaide in Amsterdam als directeur de scepter over Petroleumhandel *De Toekomst*. Broer Co werd hoofd inkoop aan de Rijksstraatweg in Oudenrijn - nu de Leidseweg - waar naast de garage de centrale opslagplaats van Fordonderdelen stond. Mede op aandrigen van Ford zelf werden alle zaken in 1937 ondergebracht in een N.V. Hieraan namen vier broers deel: Jan, Michiel, Co en Jos Jongerius. Jos had een aparte rol in het bedrijf, want hij deed eigenlijk niets. Hij zou wel, dankzij het kapitaal van zijn vrouw, Jan in het begin geholpen hebben met het opstarten van de handel. Eind jaren dertig was de N.V. *Jan Jongerius* veel meer dan een brandstoffenhandel en Forddealer. Als gespecialiseerd carrosserie- en constructiebedrijf produceerde het bedrijf tankwagens (onder andere voor Texaco) en allerlei bedrijfswagens voor ondernemers en nutsbedrijven. Jans grote trots waren zijn takelwagens, die hulp boden bij ongelukken op de weg. Menig in het water belande auto werd door de *JJ Takelservice* gered. Ook de in 1937 door Prins Bernard aan gort gereden Ford V8 werd voor schade-expertise naar de garage Oudenrijn gesleept.

Bettina van Santen

Architectuurhistoricus bij de Gemeente Utrecht en redactielid van dit tijdschrift.

□ ILLUSTRATIES, TENZIJ ANDERS VERMELD, AFKOMSTIG UIT HET FAMILIEARCHIEF JONGERIUS.

Fraai decor aan het kanaal

Tussen 1926 en 1936 raakte de bestaande woning ingebouwd tussen allerlei bedrijfsgebouwen zoals een opslagloods met kantoor (op de plek van de varkensstal), drie nieuwe hallen (achter de woning), een schilderswerkplaats, een ketelmakerij en een constructiewerkplaats. Hoewel niet alle tien kinderen uit het gezin meer thuis woonden⁴, is het voorstelbaar dat Jan een nieuw woonhuis wilde bouwen, op enige afstand van de overlast van bedrijfsbebouwing.

In 1939 schonk het personeel een groot glas-inloodraam t.g.v. het 25-jarig bestaan van de zaak. Opnieuw was Willem Mengelberg de maker. Ditmaal was de gehele bedrijfs geschiedenis afgebeeld, zoals het ingraven van de benzinetanks.

De garage Oudenrijn (nu Leidseweg) waar broer Co de scepter zwaaide. De familie van Co woonde in het huis naast de garage.

Toos en Jan Jongerius, twee kinderen van Co Jongerius spelen met een miniatuur-Ford in de achtertuin van de villa. De letter J van JJ in het hek is rechts goed zichtbaar.

verlicht werden, en het knalrode hek met daarin de letters JJ. Gewoon was het in ieder geval niet.

Uit onderzoek blijkt dat Jan Jongerius hoogstwaarschijnlijk zelf het ontwerp van villa en kantoor voor zijn rekening nam.⁵ Oud-werknemers bevestigden dat alle onderdelen van de villa door het eigen personeel op de fabriek werden gemaakt. Tijdens de restauratie bleek tevens dat met name de betonconstructie met onvoldoende kennis van zaken was uitgevoerd. Een bewijs te meer dat Jan bij de bouw vooral naar eigen inzicht handelde.

Jan was mogelijk geïnspireerd door de architectuur van zijn opdrachtgevers (Ford en Texaco), die in die jaren overal

showrooms en benzinestations in verwante stijl lieten neerzetten. Het kan ook zijn dat hij zich liet inspireren door een Art Deco villa, die hij gezien had op één van zijn reizen, zoals de tocht van Algiers naar Tunis in 1936 waar hij de missieposten van de Witte Paters bezocht. Die liefde voor de missie komt in het huis terug in een huiskapel, beschilderd door Hans Mengelberg met als boodschap 'Maakt alle volkeren tot mijn discipelen'. Jans oudste zoon Jos vertrok in die tijd naar Afrika als missiepater en dochter Let zou in 1947 als missiezuster volgen.

Oorlog en wederopbouw

Bij het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog telde het bedrijf zo'n 280 werknemers. Vijf jaar later waren dat er meer dan 700, onder wie een groot aantal 'schijnwerknemers' die via Jongerius een valse *Ausweis* hadden gekregen en zo aan tewerkstelling in Duitsland wisten te ontkomen. Net als veel andere Nederlandse bedrijven kreeg de N.V. Jongerius eind mei 1940 Duitse orders en de enige boodschap die de (Nederlandse) overheid op dat moment aan bedrijven gaf, was dat ze niemand mochten ontslaan. Jan Jongerius maakte de keuze die een groot deel van het bedrijfsleven op dat moment met

In 1936 werd als eerste een nieuw kantoor gebouwd in de toen bekende moderne, zakelijke stijl. Dat kwam als een fraai decor vóór de bedrijfsbebouwing te staan. In 1938 volgde het woonhuis dat enkele zeer aparte stijlkenmerken vertoonde, verwant aan de Amerikaanse *Streamline Art Deco*. Die stroomlijn was ook het kenmerk van de in 1936 door Ford op de markt gebrachte *Lincoln Zephyr*, een auto die Jan natuurlijk meteen aanschafte. In de villa en de tuin zien we die stroomlijning terug in bijvoorbeeld de afgeronde balkons en de ronde tuinmuurtjes. Andere opmerkelijke elementen in het complex als geheel waren de enorme glazen luifels van woonhuis en kantoor, die 's avonds

Het nieuwe woonhuis en het kantoor.

□ RECONSTRUCTIE D. CLAESSEN | ERFGOED, GEMEENTE UTRECHT

hem nam: hij accepteerde de orders. 'Wij waren een jong bedrijf, dat veel geld had geïnvesteerd in orders en de nieuwe hal was net in aanbouw. Personeel moest worden aangehouden en uitbetaald. De moeite van jaren dreigde in één slag teniet gedaan te worden', zo verdedigde Chris van der Krol na de bevrijding de houding van zijn baas.⁶ De N.V. repareerde in 1940 - 1941 kapotgeschoten tankinstallaties op Nederlandse vliegvelden, ze verzorgde tot 1943 materiaaltransporten voor de Duitsers naar de vliegvelden en ze reviseerde vanaf 1941 tot 1945 materiaal (auto's en vrachtwagens) voor de *Wehrmacht*. In 1942 namen de Duitsers een deel van het bedrijf in beslag om er vliegtuigmotoren te testen; familie noch personeel van Jongerius mocht daar komen.

Jan Jongerius overleed vrij plotseling in april 1941.⁷ Vlak voor zijn overlijden vroeg hij zijn jongere broer Co de leiding van het bedrijf over te nemen. Co stemde toe, maar niet nadat hij enige dagen bedenktijd had gevraagd en aartsbisschop Jan de Jong - steun en toeverlaat van veel katholieken in deze tijd - had geraadpleegd. In de periode die volgde, zou het bedrijf blijven werken voor de bezetter maar tegelijkertijd steeds meer illegale activiteiten ontplooiën. In 1943 werd op initiatief van Co Jongerius een knokploeg opgericht die verzetswerk verrichtte binnen en buiten het bedrijf. Tijdens de spoorwegstaking van 1944

Mensen die tijdens de Hongerwinter zelf op 'leeftocht' gingen over de IJssellinie, brachten hun voedsel op bepaalde plaatsen bijeen. Personeel van Jan Jongerius bracht het vervolgens per truck naar Utrecht waar het kon worden opgehaald. Hier een groep mensen in een truck die uitgezwaaid worden.

□ FOTO WIM DE BEER.

vervoerde de N.V. Jongerius in nauw overleg met de N.S.-directie geld en voedsel voor de stakende werknemers. Na de bevrijding moesten Co en zijn broer Michiel als leidinggevend verantwoordelijkheid afleggen voor de oorlogswerkzaamheden van het bedrijf. De N.V. werd onder beheer gesteld en tot groot verdriet van het personeel hadden niet alle beheerders evenveel hart voor de zaak. De medewerkers voelden zich 'als een schip zonder kapitein, dat zich een weg

moet zoeken door onbekende zeeën'.⁸ Met de orders ging het echter wel goed. De N.V. kon immers beschikken over een bloeiende brandstoffenhandel (Texaco heette inmiddels Caltex), meerdere garagebedrijven en een groot carrosserie- en constructiebedrijf, één van de grootste in zijn soort. Vooral Defensie gaf veel opdrachten. Kort nadat in juli 1947 het beheer werd opgeheven, kwam de wankelende financiële basis van het bedrijf aan het licht. Eigenlijk was er al onder

De autobus op een Bedfordchassis, die werd gemaakt bij Jongerius. De opdracht was door het gemeentelijke vervoerbedrijf in eerste instantie bij bussenbouwer Hoogeveen geplaatst, maar die kon niet op tijd leveren. Deze bus werd op 24 januari 1947 in gebruik genomen en had 31 zitplaatsen en 14 staanplaatsen.

De Nemo was een driewielig vrachtwagentje met voorwielaandrijving. Er was weliswaar een markt voor dit soort miniwagens na de oorlog, maar de Nemo werd geen succes. Er werden uiteindelijk maar zo'n veertien of vijftien exemplaren verkocht.

□ FOTO WIM DE BEER

Jan Jongerius sprake van onvoldoende liquiditeit. Tegenover het vele vastgoed, de machines en de goede orders stond te weinig constant bedrijfskapitaal. Elke order moest in feite voorgefinancierd worden. Pogingen met een 'eigen product' op de markt te komen, zoals het driewielwagentje *Nemo*, mislukten. De schulden groeiden en uiteindelijk werd in 1951 uitstel van betaling aangevraagd.

Een langdurig en taai proces volgde waarin bewindvoerders F.B. Keulen en H.B. Bulten hun uiterste best deden om tot een akkoord met de schuldeisers te komen. Het bedrijf gold immers nog steeds als een belangrijke werkgever in het midden van het land. Ook de minister van Economische Zaken bemoeide zich er mee en Defensie stelde dat 'geen ander bedrijf zo'n grote revisiecapaciteit had als Jongerius'. De onderhandelingen duurden bijna vier jaar en telkens gloorde er enige hoop. Om geld vrij te maken, werd er onderhandeld met Defensie over aankoop van de grote Morrishal (vernoemd naar de *Morris Minor* die daar werd geassembleerd). Zelfs Fentener van Vlissingen had interesse om een deel van bedrijf en aandelen over te nemen. Alle schuldeisers wilden wel aan een regeling meewerken, op één na.⁹ Door die weigering was de ondergang van het bedrijf niet meer te keren.

Op 1 december 1954 hield de N.V. Jan Jongerius op te bestaan. Het personeel en de kranten reageerden

Noten

- 1 Het boek (ISBN: 978 90 5345 4640) verschijnt in maart ter gelegenheid van de officiële opening van de gerestaureerde Villa Jongerius. De titel is nog niet vastgesteld. Zie ook: www.vil-lajongerius.nl en www.jongeriuscomplex.nl
- 2 Burgemeester Hamers van Jutfaas vroeg in 1939 een Koninklijke onderscheiding aan voor Jan Jongerius. In de aanvraag staan zijn verdiensten vermeld. Nationaal Archief, Ministerie van EZ, LV en Voorgangers: Afdeling Algemeen Secretariaat, 1918-1945/ 2.06.074.01. inv. nr. 109: *stukken betreffende toekenning Koninklijke onderscheiding*.
- 3 'De achttiende jaarbeurs', in: *Het Centrum* 27 februari 1928.
- 4 Er waren twee zonen die op internaten een opleiding volgden tot geestelijke, later gevolgd door twee dochters. Een derde dochter zat op kostschool in Engeland.
- 5 De enige bekende bouwtekening van de villa is afgebeeld in een glas-in-loodraam (zie het omslag van dit nummer, onder in het tweede raam).
- 6 Chris van der Krol verwijst in zijn notitie ook naar anderen die orders van de Duitsers aannamen, zoals de Nederlandsche Instrumenten en Apparaten Fabrik (NIEAF) van directeur S.J. Wouda aan de Jutfaseweg. Nationaal Archief, Nederland Beheersinstituut / 2.09.16. inv. nr. 200880. *'Hoe kwamen wij er toe voor de Duitsers te werken'*. Notitie Chris van der Krol, 29 augustus 1945.
- 7 Jan Jongerius had bij een auto-ongeluk een stuur in zijn maag gekregen. Tijdens een ziekenhuisopname verslechterde zijn toestand vrij onverwacht.
- 8 Nationaal Archief, Nederlands Beheersinstituut / 2.09.16, inv.nr. 200878. *Rapport Commissie van Onderzoek*, 16 januari 1946.
- 9 Wie die weigerende partij was, wordt uit de doeken gedaan in het boek.

geschokt, ze speculeerden over een samenzwering en over de dubieuze rol van Defensie die al snel via twee vage tussenpersonen de gebouwen aan het kanaal opkocht. Het meest opmerkelijke bleek in de jaren erna: de verkoop van alle gebouwen, materialen en machines en het orderpakket bracht f 8 miljoen op, voldoende om alle schuldeisers volledig te compenseren, het personeelspensioenfonds opnieuw te vullen, het personeel nog enkelen malen een extraatje te geven én tenslotte de aandeelhouders divi-

dend uit te keren. Op 1 juli 1960 werd het faillissement van de N.V. Jan Jongerius officieel teruggedraaid.

't Komt in orde

Met het faillissement is het verhaal niet ten einde. Hoewel de meeste personeelsleden, net als de familie Jongerius, elders werk vonden en het terrein in gebruik kwam bij Defensie, bleef dat vreemde witte gebouw aan het kanaal mensen intrigeren. Begin deze eeuw werd het, inmiddels behoorlijk verwaarloosde huis op de Rijksmonumentenlijst geplaatst. In december 2006 volgde de oprichting van de *Stichting Vrienden van het Jongeriuscomplex*, waarin de kleinkinderen van Jan Jongerius actief zijn. Hoe het lukte de restauratie te realiseren en welke nieuwe inzichten die ook opleverden in de persoon van Jan Jongerius, is beschreven in het boek dat in maart verschijnt. De geschiedenis van villa, bedrijf en familie blijkt uiterst geschakeerd en nauw verweven met die van Utrecht in het algemeen. Een grote rol daarin speelt de eigenzinnige familie, die zich nog steeds bezighoudt met 'hun erfgoed'. Jan Jongerius had als lijfspreuk 't komt in orde'. Het bewijs daarvan staat nu weer in zijn roodwitte kleuren te stralen aan het Merwedekanaal.

De villa tijdens de restauratie.

Lustrumviering Vereniging Oud-Utrecht, 1923 - 2013

Dit jaar viert de Vereniging haar achttiende lustrum onder het motto 'Oud-Utrecht 90 Jaar Jong'. Drie dagen - in maart, juni en oktober - staan in het feestprogramma centraal.

Het Utrechts Monumenten Fonds, dat dit jaar 70 jaar bestaat, viert haar lustrum in november.

16 / 17 maart

Verjaardag

De eerste heuglijke bijeenkomst is die van de verjaardag zelf. Op 12 maart 1923 is de Vereniging opgericht en het 90-jarig bestaan wordt uitbundig gevierd op *zondag 17 maart*. Ter gelegenheid van het lustrum wordt *De Lantaarn spreekt* uitgebracht, een gids met wandel- en vaarroutes langs de Utrechtse lantaarnconsoles. Van het boekje, dat in het jubileumweekend wordt gepresenteerd, krijgen alle verenigingsleden een exemplaar. Op *zaterdag 16 maart* vanaf 12.00 uur wordt het boekje feestelijk ingeluid met bootvaarten en wandelingen. U bent daarbij van harte welkom. Het lustrumjaar wordt die zondag feestelijk geopend met een concert in de Geertkerk door violiste Emmy Verhey, voormalig concertmeester van het Utrechts Symfonie Orkest, en pianist Paul Komen. Op het programma staan werken van Beethoven, Franck en Messiaen. Daarna volgt een symposium 'Oud-Utrecht 90 jaar jong' onder leiding van Saskia van Dockum (directeur Utrechts Landschap, oud-directeur Het Utrechts Archief) en met als sprekers Willy van Egdom (directeur Batholomeus Gasthuis) en Willem Koops (Universiteitshoogleraar Universiteit Utrecht). Na het symposium is er een borrel.

15 juni

Utrechtse buitendag

De tweede lustrumdag vindt plaats op *zaterdag 15 juni* in Zeist en Soesterberg. Ontvangst, lunch en afsluitende borrel zijn in Hotel Theater Figi te Zeist. De ochtend staat in het teken van het Zeisterbos. Na inleidingen van Hans Zijlstra (over de geschiedenis) en Hans Havers (over de Bossloot, een sprengenbeek die in oude glorie wordt hersteld) kunnen deelnemers in groepjes onder deskundige begeleiding het bos verkennen. Na de lunch volgen twee inleidingen op het middagprogramma waarin de voormalige vliegbasis Soesterberg centraal staat. Historisch geograaf Kees Volkers vertelt over de geschiedenis van het gebied en Chris Bakker, beleidsmedewerker van Het Utrechts Landschap, over de toekomstige inrichting en het gebruik ervan. Het terrein wordt verkend per bus met de mogelijkheid op enkele plaatsen een korte wandeling te maken. De dag wordt afgesloten met een borrel in het atrium van Hotel Figi waar tevens een historische tentoonstelling over het Zeisterbos te zien zal zijn, georganiseerd door het Zeister Historisch Genootschap.

20 oktober

Oud-Utrecht gaat dAdA!

1923 is niet alleen het oprichtingsjaar van Oud-Utrecht, het is ook het jaar waarin de dAdA-veldtocht Utrecht aandeed. De avond die Kurt Schwitters, Theo en Nelly van Doesburg op 29 januari 2013 in Utrecht verzorgden, zou, dankzij de niet-geprogrammeerde bijdrage van Utrechtse burgers, de meest legendarische van de tour worden (zie het *Tijdschrift* van februari 2011). In dezelfde locatie als toen - het Gebouw voor K&W aan de Mariaplaats - organiseert de daDA-commissie van Oud-Utrecht op *zondag 20 oktober* een zo getrouw mogelijke reconstructie van deze revolutionaire soiree, een eenmalige happening die niemand missen mag. Ook het *Historisch Café* van oktober en een podiumavond in *Kunstliefde* zullen in het teken staan van Utrecht en Dada.

Lustrumcommissie en bestuur hopen dat er vele leden zullen meedoen aan deze activiteiten en daarmee laten zien dat Oud-Utrecht een dynamische en jonge vereniging is. De lustrumactiviteiten dragen er hopelijk ook toe bij dat het ledental weer boven de 2.000 uitkomt en dat in 2013 het 2.013e lid verwelkomd kan worden. De drie thema's - 90 jaar vereniging, Soesterberg en Dada - zijn onderwerp van artikelen in het *Tijdschrift* van februari (zie volgende pagina's), juni en augustus.

Leden ontvangen in februari een 'Lustrumbrief' met nadere details over de activiteiten.

Let op: de adreswikkels bij dit nummer is uw toegangsbewijs voor 17 maart.

Groepsportret van leden van de Vereniging Oud-Utrecht bij de ingang van het gemeentehuis (Herenstraat 67) te Rhenen tijdens een excursie op 26 mei 1934.

□ FOTO: VEREENIGDE FOTOBUREAUX N.V., HET UTRECHTS ARCHIEF | COLLECTIE BEELDMATERIAAL

Negentig jaar bij de tijd

Vereniging Oud-Utrecht 1923-2013

Het oprichten in 1923 van de Vereniging Oud-Utrecht was een initiatief van bestuurders en notabelen. Zo ging het in die tijd vaak. Begonnen met 19 leden, telt de vereniging er nu zo'n 2.000. Met velen die actief zijn, van bestuurders en redacteurs tot bezorgers van het Jaarboek. Eerste aflevering van een serie over historische verenigingen in de provincie.

In de Utrechtse burgemeesterskamer moet het plan al een tijdje klaar hebben gelegen. Mr. Samuel Muller Fz. (1848-1922), de prominente historicus en baanbrekende archivaris, was precies twee maanden eerder overleden, toen op 5 februari 1923 op initiatief van burgemeester Fockema Andreae op Kamer 14 ten Stadhuize een vergadering plaatsvond van vijftien ongenoemde 'belangstellenden' in de geschiedenis van Utrecht. Het gezelschap belastte een commissie van vijf met het opstellen van Statuten en een Huishoudelijk Reglement, teksten die vijf weken later, op 12 maart - sindsdien beschouwd als de geboortedatum van *Oud-Utrecht* - door de negentien aanwezigen 'gaarne ter uitvoering werden aanvaard'.¹ De heren gaven zich staande de vergadering op als de eerste leden van de Vereniging en benoemden de commissie-

Ton H.M. van Schaik

Historicus, publicist en oud-redacteur van dit tijdschrift.

voorzitter dr. W.A.F. Bannier en secretaris G.A. Evers, respectievelijk leraar geschiedenis en aardrijkskunde aan het Stedelijk Gymnasium, voortvarend van start met de activiteiten die zij zich had voorgesteld te gaan ontplooiën. De eerste ervan was een tentoonstelling over de wallen, grachten en singels van de stad, gehouden in het gebouw van de Volksuniversiteit, het grote patriciërshuis Nieuwegracht 41. Ze werd georganiseerd bij de herdenking van de vereniging der vier buitengewesten Abstede, Catharijne, Lauwerecht en Tolsteeg met de stad (1823), een eerste stap op weg naar een 'Groot-Utrecht' zoals toen niemand het zich nog kon voorstellen. Ruim veertien dagen was de expositie geopend, 1.738 mensen kwamen kijken en de toegangsprijs van f 0,10 per persoon dekte de onkosten.

De gasten en de koks

Het was de eerste in een onafgebroken reeks van door de vereniging georganiseerde evenementen - lezingen, tentoonstellingen excursies - met een historische aanleiding, of dat nu een eeuwfeest was, een jubileum, een voltooid restauratie of het afscheid van een stedelijke ambtsdrager van enige statuur.

Wat direct verscheen was het Jaarboek, tot 1970 *Jaarboekje* genoemd, met als eerste jaargang 1924. Daarin was opgenomen de *Naamlijst* van de 115 leden onder wie zestien dames. Het gehalte van de artikelen kon direct de vergelijking met dat van andere soortgelijke uitgaven doorstaan. Kritiek op een te laag wetenschappelijk niveau werd gepareerd met de ondertitel van het Jaarboekje die 'de verspreiding van de (historische) kennis' vermeldde en dus, zoals gemeentearchivaris Jan van Campen het bij het zilveren jubileum in 1948 uitdrukte, 'meer de gasten dan de koks' wilde bedienen.

Dat gold nog sterker voor het *Maandblad*, dat twee jaar na de oprichting van de vereniging begon te verschijnen. Het wilde contact- en mededelingenblad zijn, maar er stonden ook kleine historische bijdragen en boekbesprekingen in die goed werden gelezen en allerlei reacties opriepen.

Geschiedenis van Utrecht

Ten stadhuijze heeft een vijftiental personen, allen belangstellenden in de geschiedenis der stad, vergaderd, daar toe bijeengeroepen door den Burgemeester, die op uitgesproken verlangens daartoe het initiatief genomen had. Het doel was om te komen tot oprichting eener vereeniging, welke zoo mogelijk een jaarboekje zal uitgeven, gevuld met bijdragen, handelende over onderwerpen betreffende de geschiedenis der stad, teneinde die in breedten kring bekend te doen worden.

Na eenige bespreking werd, zoo meldt de Stand., tot de oprichting besloten en eene commissie van 5 leden, bestaande uit de heeren Dr. J. P. Fockema Andreae, burgemeester, Dr. W. A. F. Bannier, G. A. Evers, Dr. W. C. Schuylenburg en C. W. Wagenaar, benoemd tot nadere uitwerking der plannen.

—o—

Bericht over het initiatief tot oprichting van een historische vereniging in het Utrechtsch Nieuwsblad van 7 februari 1923.

□ HET UTRECHTS ARCHIEF | COLLECTIE KRANTEN

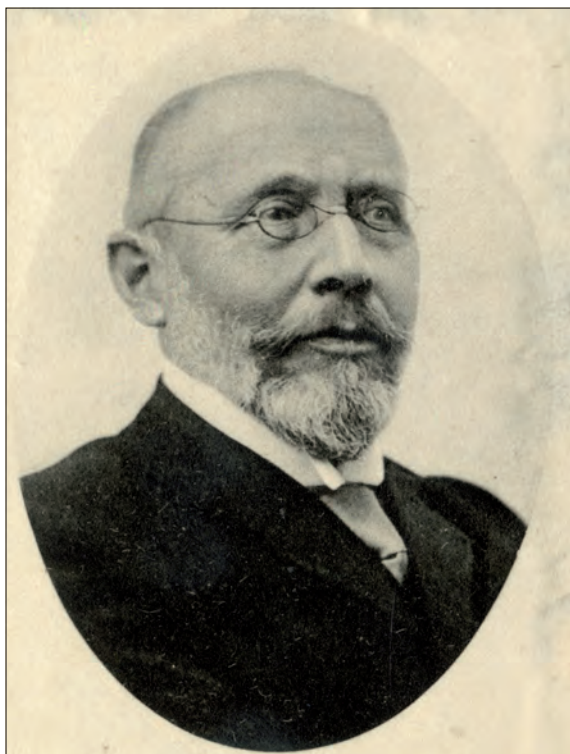
leden tot voorlopig bestuur. Samuel Muller had alles ervoor in gereedheid gebracht en men zou bij zijn leven nooit tot de oprichting van de vereniging hebben kunnen overgaan *zonder* hem. Maar *met* hem was het ook onmogelijk, want hij was een solist, die alles vanuit het Archief en de persoon van de archivaris wilde regelen.² Nu de ongenaakbare man het tijdelijke voor het eeuwige had verwisseld, kwam de weg vrij voor anderen die, onder leiding van de populaire Fockema, prompt een Vereniging Oud-Utrecht oprichtten.³

Laatkomer

De vereniging zou niet de hele provincie gaan bestrijken, maar enkel de stad 'en haar omstreken'. En er zou een Jaarboek worden uitgegeven, geschoeid op dat van het Genootschap *Amstelodamum* en dat van *Die Haghe*, die Oud-Utrecht al in 1900 respectievelijk 1890 waren voorgegaan. De hoofdstad van het Sticht, historisch de meest interessante stad van de Noordelijke Nederlanden - dat had Samuel Muller in elk geval voor iedereen afdoende aangetoond -, was een laatkomer. De vereniging ging onder leiding van haar eerste

Eén opzegging in 1943

Een populaire activiteit in de vooroorlogse jaren vormden de stadsexcursies en vooral de kastelentochten in de omgeving. Bij zo'n bezoek is het ooit gebeurd dat een van de deelnemende heren de hoogadellijke eigenaar bij het afscheid twee kwartjes in de hand stopte, die deze onmiddellijk aan de achter hem staande huisknecht doorgaf. Maar de vereniging werkte ook mee aan een stedelijke monumentenverordening en stond op de bres voor het behoud van de tientallen jaren lang verwaarloosde en bouwvallige Geertekerk. De bezettingsjaren leverden slechts één beleidsdaad op: de oprichting, samen met het NSB-gemeentebestuur van het *Utrechts Monumenten Fonds* (1943), die al jarenlang op de rol had gestaan en waaraan het bestuur zich toen niet meende te kunnen onttrekken. Eén bestuurslid, prof. C.D.J. Brandt, zegde zijn bestuurslidmaatschap op, omdat hij zich niet met de toenmalige bestuurders wilde inlaten. De reeks Jaarboeken en Maandbladen werd tegen 1945 kort onderbroken, maar de leden stroomden in de bezettingsjaren toe: men

Samuel Muller Fz. (1874-1918) en rijksarchivaris in de provincie Utrecht (1879-1920). De foto uit 1920 werd afgedrukt in het Gedenkboek van het Provinciaal Utrechts Genootschap, 1923.

□ HET UTRECHTS ARCHIEF | COLLECTIE BEELDMATERIAAL

had duidelijk behoefte om onder betrouwbare stadgenoten te verkeren. Het gewone verenigingsleven herstelde zich na de oorlog geleidelijk aan en het ledental was bij het zilveren jubileum in 1948 gestegen tot het ongekende aantal van 600. Het jaar daarop besloot de ledenvergadering dat Oud-Utrecht zich voortaan zou gaan bezighouden met de geschiedenis van stad en provincie Utrecht. Daarmee werden 'de omstreken' van 1923 losgelaten. In de praktijk maakte het niet veel verschil, maar principieel was het wel een verbreding van het werkterrein.

Tegen de verkeersslavernij

Eind jaren vijftig braken woelige tijden aan. Henk de Jong, redacteur van het Maandblad sinds 1952, protesteerde met een reeks geruchtmakende artikelen tegen de door de gemeente voorgenomen singeldemping. De ruzie liep zo hoog op dat burgemeester De Ranitz zijn lidmaatschap van de vereniging opzegde. In 1966 ging de gemeenteraad akkoord

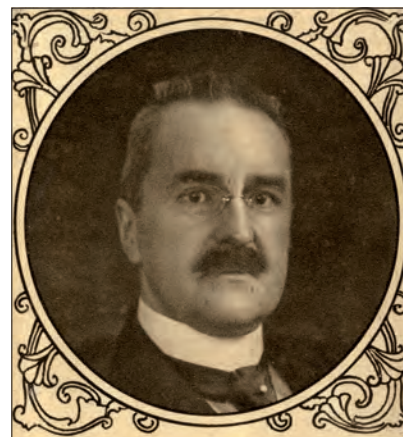
met het *plan Kuiper*, een afgezwakte versie van dat van de nog rigoureuzer Feuchtinger uit 1958. Ir. Feuchtinger wilde alle singels dempen en een ringweg *rond* en radicale doorbraken *door* de binnenstad.

Kuiper had, althans in tweede instantie, ondanks de tegenwerking op het stadhuis, een groot deel van de singels intact gelaten. Maar De Jong was consequent en legde zijn redacteurschap neer. De weerstand tegen de 'verkeersslavernij' (P.H. Ritter jr) was onder de Utrechtse burgerij algemeen, maar economische motieven gingen boven behoud van het historische karakter van de stad.

In de jaren zestig en zeventig veranderde Oud-Utrecht van karakter, het werd steeds meer een moderne vereniging en bleef niet langer het selecte clubje notabelen en semi-notabelen uit 1923. De verandering was mede het gevolg van het stijgende ledental. Tegen 1970 was dat toegenomen tot 1.000, terwijl de beginjaren zeventig zorgden voor een toeloop tot 1.500 leden. Die stijging had te maken met de bouw van Hoog Catharijne en de daarmee gepaard gaande zorg over de binnenstad. In de jaren tachtig bleef de groei steken op een aantal van 1.800 en pas in de nieuwe eeuw kon worden gemeld dat de magische grens van 2.000 leden was overschreden, een getal dat sindsdien ongeveer is gehandhaafd. Jaarboek en Tijdschrift kregen een smakelijker aanblik, het Tijdschrift veranderde zelfs van naam, want met de verschijningsfrequentie van zes (of zeven) keer per jaar had de aanduiding *Maandblad* haar geldigheid verloren.

Twee miljoen in de schoot

Uit het meest recente verleden - altijd het moeilijkst te overzien - zijn twee belangrijke ontwikkelingen te melden. Een heeft betrekking op de financiën, de andere op de interne organisatie van de vereniging. Eerst het geld. In 1999 overleed een tot dan toe alleen op papier bekend verenigingslid, mevr. Annelise Helma Ulbrich, in leven apothekster aan de Noorderstraat.⁴ Ze was een bescheiden en sober levende oude dame, die op de reünies van haar studen-

Mr. Joachimus Pieter Fockema Andreae, burgemeester van 1914 tot 1933, die in 1923 aan de wieg stond van de Vereniging Oud-Utrecht.

□ FOTO UIT PANORAMA 1920, NR.8., HET UTRECHTS ARCHIEF | COLLECTIE BEELDMATERIAAL

tenvereniging, de UVSV, verscheen in dezelfde rok waarmee ze zich in 1931 bij die club had aangemeld. Als enig kind van een succesvolle ondernemer erfde ze een vermogen van f 16 miljoen, waarvan Oud-Utrecht er twee in de schoot geworpen kreeg. Vanwege de verdeling van het legaat over een aantal organisaties - ook *Het Utrechts Landschap* viel in de prijzen - moesten er heel wat juridische, administratieve en financiële kwesties worden uitgezocht. Reden waarom de toenmalige voorzitter, mr. Pieter Blok, verzuchtte: 'De Vereniging is *getroffen* door een erfenis.' Overigens kon door die erfenis, die werd ondergebracht in een steunstichting, de contributie laag blijven en was er ruimte om nog meer 'aardige dingen' te doen voor de leden.

Een heidesessie

Voor het reilen en zeilen van de Vereniging was een interne reorganisatie enkele jaren later even belangrijk, omdat ze de leden intensiever bij de gang van zaken betrof.⁵ Toen het bestuur-Blok (1998-2006) aantrad, was de stemming in de vergaderingen nu en dan opstandig. Er waren klachten over stoffigheid en achterkamertjespolitiek, er kwam zelfs een heidesessie bij kijken (op Het Utrechts Archief) om de lucht op te klaren. Een organisatiedeskundige die erbij werd gehaald noteerde op anderhalf A4-tje een mogelijke structuurwijziging. En men ging ermee aan het werk. Er werd

Portret van W.A.F. Bannier in 1933 gemaakt door Isaac Israëls ter gelegenheid van zijn afscheid van het Stedelijk Gymnasium. Bannier was bestuurslid van 1923 tot 1951 en drie maal voorzitter: van 1923 tot 1927, 1932 tot 1935 en 1940 tot 1942.

□ FOTO JUL. OPPENHEIM, HET UTRECHTS ARCHIEF | COLLECTIE BEELDMATERIAAL

Onthulling op 11 oktober 1955 van de plaquette op de Domkerk met daarop aangegeven de gevonden fundamente van de Romeinse nederzetting, de Heilige Kruiskapel, de St. Salvatorkerk en het in 1674 ingestorte deel van de Domkerk. Rechts staat ir. J.D.M. Bardet (voorzitter van Oud-Utrecht) die een toelichting geeft.

□ FOTO L.H. HOFLAND, HET UTRECHTS ARCHIEF | COLLECTIE BEELDMATERIAAL

een grote democratiseringsslag geleverd met de lancering van een zogenaamd 'clustersysteem', waarin kleine groepjes leden ('clusters') verantwoordelijk werden voor specifieke taken en activiteiten. Omdat zo'n 100 leden deel uit makten van een stuk of acht clusters, nam de betrokkenheid van de leden toe. De ledenvergaderingen werden er aardiger en korter door. Een clustercoördinator overziet de groepjes en houdt ze in contact met het bestuur. Het bestuur-Willemsen (2009-) kreeg de taak die groepjes ook onderling meer met elkaar in contact te brengen, wat steeds beter lukt. Het wachtwoord van de bestuurders luidt: netwerken naar binnen en naar buiten. Met Museum Catharijneconvent, met Leidsche Rijn, met de Universiteit, om maar enkele nieuwe gesprekspartners te noemen. Als erfgoedbeheerder weerde Oud-Utrecht zich vooral geducht als tegenstander van een parkeergarage onder het Lucasbolwerk. Het project werd tenslotte afgeblazen, niet vanwege

de pressie van de historische vereniging, maar eenvoudig omdat er een nieuwe gemeenteraad kwam die er in meerderheid anders over dacht als zijn voorganger.

Even leek er in 2010 nog een ander conflict op te doemen. De verschijning van het veertiendaagse blad *De Oud-Utrechter* zou wellicht voor verwarring kunnen zorgen, de namen lagen wel heel dicht bij elkaar. Een paar gesprekken brachten opheldering. De vereniging beoefent geschiedenis, de gratis krant voorziet in de behoefte aan nostalgie en jeugdsentiment, de twee bedienen verschillende groepen. Aan de naam viel niet te tornen.

Tenslotte is er die enige constante sinds 1924: de *Kroniek* achter in het Jaarboek, vanaf 1945 met foto's.⁶ Meer dan eens werd geopperd haar als een rudiment uit de voortijd te laten vervallen. Er zijn drie argumenten voor handhaving. De *Kroniek* geeft een eerste kritische schifting van de feiten in het afgelopen jaar. Ze biedt een opstapje voor onderzoek naar ontwikkelingen vanaf 1923, en belangrijke gebeurtenissen sindsdien zijn betrekkelijk snel terug te vinden. En tenslotte is ze de oudste vorm van verhalende geschiedschrijving. Een manier om haast van dag tot dag bij de tijd te blijven.

Noten

- 1 Over de geschiedenis van Oud-Utrecht heeft mr. J.W.C. van Campen in het Jaarboek(je) twee keer zijn licht laten schijnen: in 1947/48, p.29-48 en 1973, p.17-46. Voor meer recente gebeurtenissen is er de Inleiding op de inventaris van het archief van de Vereniging: HUA, toegangsnr. 806, in te zien op www.hetutrechtsarchief.nl
- 2 A. Pietersma, 'Samuel Muller Fz.(1848-1922)' in: *Utrechtse Biografieën* 3 (Amsterdam/Utrecht 1996) 146-152.
- 3 Over het ontstaan van de vereniging is veel te vinden in het eerste (zeldzame!) *Jaarboekje* van 1924. Veelzeggend is dat daarin ook twee postume artikelen van Samuel Muller zijn opgenomen.
- 4 P.A.Blok, 'In memoriam een weldoener', in *Tijdschrift Oud-Utrecht* 73 (2000) 64.
- 5 Voor de jongste ontwikkelingen raadpleegde ik het tijdschrift en de daarbij geregeld meegezonden vergaderstukken. Ik had tevens korte interviews met de heren P.A. Blok, W. Deijkers en H. Willemsen.
- 6 Janna Leguijt, 'Bijna 75 jaar een kroniek', in: *Tijdschrift Oud-Utrecht* 71 (1998) 32-39. In 1972 werd de kroniek van 1971 weggelaten, wat in het *Jaarboek* van 1973 werd ingehaald.

90 Jaar Oud-Utrecht op foto's

Maurice van Lieshout (samenstelling)

Wie de geschiedenis van de (lustrum)activiteiten van de Vereniging Oud-Utrecht bekijkt, komt tot de conclusie dat het 90-jarig jubileum gevierd wordt op een manier die grotendeels past in een traditie van excursies, lezingen, recepties, muzikale optredens en bijzondere manifestaties. Een greep uit het fotoalbum.

De rondleiding die in maart 1960 gegeven werd in het toen net gerestaureerde *Paushuize* (foto 1) is maar een van de talloze bezoeken aan historische panden en excursies waaraan leden in de loop der jaren konden deelnemen. Zo'n bezoek blijkt zelden eenmalig: in januari 2012 maakte een nieuwe generatie tijdens de nieuwjaarsbijeenkomst voor vrijwilligers kennis met het voormalige provinciehuis na opnieuw een grote restauratie. En het was ook daar dat prof. dr. Johanna Maria van Winter namens Oud-Utrecht op 3 juni 1972 een diner in middeleeuwse stijl organiseerde ter gelegenheid van het 850-jarig stadsrecht van Utrecht (foto 2).

Een andere locatie waar de vereniging - zonder eigen onderkomen - regelmatig neergestreken is, is het *Centraal Museum*. In 1963 vond er als enige lustrumactiviteit de tentoonstelling '400 jaar Utrecht - 40 jaar Oud-Utrecht' plaats (foto 3). Te zien waren zo'n 100 stadsgezichten uit de Topografische Atlas van het Gemeentearchief. Tien jaar later - op 9 maart 1973 - bood het gemeentebestuur in het museum de leden een feestelijke bijeenkomst aan ter gelegenheid van het 50-jarig bestaan. Burgemeester H.G.I. baron van Tuyll van Serooskerken sprak de aanwezigen toe (foto 4). Tijdens het 12e lustrum (1983) vond in het Centraal Museum een 'soirée musicale' plaats en een expositie van foto's, inzendingen van een door de vereniging georganiseerde fotowedstrijd (foto 5).

Het 50-jarig bestaan werd niet alleen gevierd in het Centraal Museum. In het *Spoorwegmuseum* vond op 20 maart 1973 een feestelijke ledenvergadering plaats met een 'luchtige causerie' en historische films en geluidsdocumenten. Er was een speciale dagexcursie naar Den Bosch, een tocht langs buitenplaatsen aan de Vecht en in juni konden 44 leden voor f 65,- per persoon deelnemen aan een rondvlucht langs historische monumenten in stad en provincie (foto 6).

Het 15e lustrum in 1998 had een thema: *Utrecht en het water*. Er was een jubileumspel, een lezingenserie van *Studium Generale*, opnieuw een fotowedstrijd en een expositie in het *Waterleidingmuseum*. En net als in dit lustrumjaar deed de vereniging iets met lantaarnconsoles. In haar opdracht maakte Koos Boomstra een ontwerp voor een console met een voorstelling van Olivier van Noort (het was 400 jaar geleden dat deze Utrechtse ontdekkingsreiziger aan zijn wereldreis begon). Het ontwerp werd op 13 december 1998 in Boomstra's atelier aangeboden aan monumentenwethouder Zwart (foto 7, de wethouder links, Boomstra in het midden en de net afgetreden voorzitter van Oud-Utrecht J. Lemaier rechts).

Het 80- en 85-jarig bestaan kenden bescheidener vieringen, in beide gevallen gekoppeld aan 'het Groot Evenement'. In 2003 stond die in het teken van *150 jaar herstel bisschoppelijke hiërarchie* en werd op de binnenplaats van (opnieuw!) het *Paushuize* de overhandiging door de protestanten van een huldeblijk aan koning Willem III in 1853 nagebootst (foto 8). Vijf jaar later werd met het bezoek aan enkele kerkgebouwen aangeknoopt bij het *Jaar van het Religieus Erfgoed*, dat muzikaal werd opgeluisterd door onder anderen Heins Willemsen (foto 9 rechts), de huidige voorzitter.

Foto's gemaakt door Fotopersbureau 't Sticht (1), Utrechts Nieuwsblad (2), Centraal Museum (3), Fotodienst Gemeentearchief (4,5,7), onbekend (6), Berry Geerligs, HUA (8) en Hans Collard (9). Afkomstig uit: Het Utrechts Archief, Collectie Beeldmateriaal (1-5, 7-8), Maandblad Oud-Utrecht sept. 1973 (6), archief Oud-Utrecht (9).

Het St. Monicaklooster aan de Herenweg

Begin van augustijnse herleving

De bekendste afbeelding van de St. Monicakerk aan de Herenweg is waarschijnlijk een foto van de sloop ervan. Op 11 oktober 1977 werd de torenspits van deze augustijnse parochiekerk naar beneden gehaald, teken van de neergang van de katholieke kerk in Nederland. Nog geen eeuw daarvoor, in 1886, symboliseerde de ingebruikneming van de St. Monicakerk precies het tegenovergestelde. Voor de augustijnen, een van Nederlands oudste religieuze ordes, vormde de bouw van kerk en pastorie een belangrijk omslagpunt in hun geschiedenis.

Het neerhalen van de spits van de Monicakerk, 11 oktober 1977.

□ FOTO C. OTTEN (UTRECHTS NIEUWSBLAD) | HET UTRECHTS ARCHIEF, COLLECTIE BEELDMATERIAAL

De augustijnen ontstonden in de 13e eeuw in Italië en stichtten in 1254 hun eerste klooster op huidig Nederlands grondgebied in Maastricht. Tot aan het einde van de 15e eeuw volgden er nog vijf kloosters in de Noordelijke Nederlanden.¹ De Reformatie en

de Opstand maakten een einde aan de augustijnse aanwezigheid in Nederland. In de jaren 70 van de 16e eeuw waren alle kloosters van de orde opgeheven, behalve dat in Maastricht, dat tot de Franse tijd bleef bestaan. Vanaf 1623 kwamen er druppelsgewijs weer

augustijnen uit de Zuidelijke Nederlanden naar het noorden, waar ze in verschillende steden als 'statiepaters' werkzaam waren. In 1635 kwam er een officiële augustijnenmissie, onderdeel van de Belgische provincie en bestaande uit maximaal tien missionarissen. Tot het midden van de 19e eeuw bedienden deze paters een tiental staties. Toen de staties in Nederland na het herstel van de bisschoppelijke hiërarchie in 1853 in parochies werden omgezet, waren er nog drie in augustijnse handen, in Amsterdam, Nieuwendam en Utrecht. De Utrechtse St. Augustinusparochie, voordien gevestigd in de Herenstraat, huisde sinds 1840 in de neoklassieke Waterstaatskerk (ontwerp Karel George Zocher) aan de Oudegracht.

Opgeleid in Rome

Voor het opleiden van nieuwe aanwas was deze augustijnenmissie afhankelijk van de Belgische provincie, waar zich het noviciaat - een initiatiejaar voor nieuwe intreders - en de filosofische en theologische studies bevonden. Na de Franse inval in de Oostenrijkse Nederlanden in 1792 was de augustijnen daar echter hetzelfde lot beschoren als alle kloosterlingen: ze werden uit hun huizen verdreven en de Belgische provincie werd ontbonden. Dit bracht de staties in de Noordelijke Nederlanden ook in gevaar, omdat er geen nieuwe kandidaten meer opgeleid konden worden. In 1815 sloegen drie Nederlandse augustijnen de handen ineen en stuurden enkele kandidaten op kosten van de staties naar Rome. Gedu-

rende de hele 19e eeuw lukte het om een kleine, maar constante toevoer van nieuwe kandidaten in het buitenland te laten opleiden. Vanuit de Nederlandse parochies werden ze naar Rome gestuurd en later ook naar het herstelde klooster in Gent of naar het Beierse Würzburg.

Dat de Nederlandse augustijnen hun opleiding in een klooster ontvingen, betekende niet dat zij nadien ook allemaal als kloosterlingen wilden leven. Eenmaal geprotest en gewijd, bleken de Nederlandse augustijnen bij terugkomst in het vaderland vooral hun voorgangers te willen navolgen: werken in de parochie. Het initiatief om in 1855 in de pastorie van de St. Augustinuskerk in Utrecht een eigen Nederlands noviciaat in kloosterlijke setting te beginnen mislukte dan ook. En het plan om de Nederlandse parochies bestuurlijk nauwer te laten aansluiten bij het Gentse klooster slaagde maar gedeeltelijk.²

Kloosterlijke herleving

In de 19e eeuw was onder de invloed van de Romantiek in geheel katholiek Europa een nieuwe waardering voor het religieuze leven ontstaan. Die maakte deel uit van wat Peter Raedts de 'ontdekking van de middeleeuwen' heeft genoemd: de middeleeuwen als ideaaltype van een moderne katholieke samenleving.³ In Nederland begonnen katholieken zich rond het midden van de eeuw specifiek als katholieke Nederlanders te manifesteren en bij het vormgeven aan een eigen identiteit speelde dit teruggrijpen naar de middeleeuwen een

De St.-Monicakerk en de daarachter gelegen pastorie en noviciaat uit het noordwesten. Met een plattegrond van het complex, vastgehouden door twee engelen.

□ PRENT L. VAN DEN BRAAK UIT 1885 NAAR HET ONTWERP VAN DE ARCHITECT E.J. MARGRY
| HET UTRECHTS ARCHIEF, COLLECTIE TEKENINGEN EN PRENTEN

Pater Bernardus van Eert (1839-1905), pastoor van de St. Augustinuskerk (1882-1889), stichter van het St. Monicaklooster en eerste provinciaal van de Nederlandse augustijnen.

□ FOTOGRAAF ONBEKEND | ARCHIEF BELGISCHE AUGUSTIJNEN, HEVERLEE

De bewoners van het Utrechtse St. Monicaklooster bij de verhuizing van de theologieopleiding naar Nijmegen, september 1925.

□ FOTOGRAAF ONBEKEND | ARCHIEF NEDERLANDSE AUGUSTIJNEN, EINDHOVEN

belangrijke rol. Kloosters hoorden daar ook bij. Idealistische religieuzen in verschillende oude ordes begonnen te streven naar verkloosterlijking van hun huizen. Medebroeders moesten weer echte religieuzen worden zoals in de middeleeuwen: monniken in habijt die in kloosters woonden in plaats van op de pastorie.

Zulke idealisten waren er onder de augustijnen ook. In de jaren 60 van de 19e eeuw vatte pater Aloysius Campfens, een Nederlander die in het generaal bestuur zat, het plan op om het kloosterleven ook in Nederland weer in te voeren. Eén van de pastorieën moest daarom in een klooster worden omgezet. Het verkloosterlijkingsideaal had nogal wat consequenties voor de Nederlandse paters. Ze moesten hun autonomie op de pastorie opgeven, gehoorzaam worden aan een prior en het gerespecteerde priesterpak vervuilen voor het augustijnse habijt. Bovendien moesten ze het parochie-inkomen opgeven om in gemeenschap van goederen met de medebroeders te gaan leven. Campfens' plannen stuitten op resolute tegenwerking van zijn Nederlandse confraters. De generaal constateerde dat er in Nederland geen mannen waren die 'als ware kloosterlingen willen leven'.⁴

In 1879 probeerde een opvolger het opnieuw. Generaal Giovanni Belluomini kwam toen op visitatie en schreef voor dat er binnen enkele jaren een klooster moest worden opgericht. Paters die niet voor de zielzorg nodig waren, konden daarin het reguliere leven gaan beoefenen. Bovendien moesten de augustijnen meteen al binnenshuis het habijt gaan dragen en gezamenlijk de *serotina* gaan bidden, de augustijnse dagsluiting. De drie pastoors en de overste in Gent moesten voor de uitvoering van deze beslissing zorg dragen.

Ruim een jaar later klaagde Belluomini dat er nog niets gebeurd was om tot de oprichting van een klooster te komen.⁵ Daarom benoemde hij een nieuwe missieoverste of -prefect, pater Bernardus van Eert (1839-1905), kapelaan van de St. Augustinusparochie in Amsterdam. Belluomini had Van Eert ontmoet tijdens zijn visitatie in 1879. De generaal zag in hem een leidersfiguur die, in tegenstelling tot veel medebroeders, wel geloofde in het ideaal van een kloosterlijke herleving van de Nederlandse augustijnen. Bij zijn benoeming kreeg Van

De pastorie (links) en de kerk met op de voorgrond de Westerstream, maart 1938.

□ HET UTRECHTS ARCHIEF, COLLECTIE BEELDMATERIAAL

Eert speciaal de opdracht mee om het besluit over de stichting van een klooster uit te voeren.

Alhoewel Van Eert nu prefect was van de Nederlandse augustijnen-missie bleef hij in eerste instantie kapelaan in Amsterdam. Dat was een merkwaardige dubbelrol die zijn slagkracht als overste niet ten goede kwam. De eerste paar jaar was er van Van Eerts leiderschap dan ook nog niet veel te merken, laat staan van pogingen om tot de oprichting van een klooster te komen.

St. Monicaklooster

Toen Van Eert in 1882 pastoor werd van de Utrechtse St. Augustinusparochie zag hij echter zijn kans schoon. Zijn parochie was de grootste van de stad en omvatte ook het gebied ten noorden van de singels, waar in de tweede helft van de 19e eeuw veel woningen werden bijgebouwd.⁶ Het aantal parochianen bleef stijgen en de nieuwe kerk aan de Oudegracht was al snel te klein. Eind jaren 70 waren de schulden die voor de bouw van deze kerk waren aangegaan groten-deels afbetaald, zodat het kerkbestuur plannen kon gaan maken voor een bijkerk. Naast deze kerk moest natuurlijk ook een pastorie komen en Van Eerts kloosterplannen spitsten zich al snel op dat gebouw toe. Hij kreeg toestemming en steun van aartsbisschop Petrus Snickers (1816-1895, aartsbisschop vanaf 1883) en liet een pastorie ontwerpen die ook dienst zou kunnen doen als klooster. Naar verluidt deed Van Eert dit buiten het kerkbestuur om.⁷ Dat had misschien niet zozeer met het kerkbestuur te maken als wel met het feit dat de prefect onwillige medebroeders voor een voldongen feit wilde plaatsen.

In 1884 kocht het kerkbestuur een stuk grond aan de Herenweg, en twee jaar later waren kerk en pastorieklooster klaar. De kerk was in neogotische stijl opgetrokken, helemaal zoals het hoorde volgens het middeleeuwse ideaal van de katholieke herleving. Het huis bestond uit drie verdiepingen. Daarvan was de begane grond voor de pastorie bestemd en de bovenste twee verdiepingen voor het klooster, dat aan de heilige Monica werd toegewijd, de moeder van

Twee broeders en een pater in de keuken van het klooster, juli 1928.

□ FOTOGRAAF ONBEKEND | COLLECTIE VAN PATER BOB BODAAAR

Augustinus.⁸ Op de bovenverdiepingen gold het 'kloosterslot', dat wil zeggen dat ze alleen voor de augustijnen zelf toegankelijk waren. St. Monica was, ondanks zijn functie als pastorie, een echt klooster. De augustijnen die er woonden gingen in habijt gekleed, leefden in gemeenschap van goederen en reciteerden een paar keer per dag gezamenlijk het liturgische koorgebed. Van Eert had de eerste stap gezet naar de verwezenlijking van zijn religieuze ideaal.

Het was ook de eerste stap in de richting van bestuurlijke zelfstandigheid voor de Nederlandse augustijnen-missie, waarvoor het op zijn minst nodig was dat nieuwe kandidaten in eigen land opgeleid konden worden. Het doel van het St. Monicaklooster was dan ook een noviciaat en studiehuis te zijn voor de 'fraters', zoals de paters-in-opleiding werden genoemd. De paters die in het klooster hun intrek namen, hielden zich dan ook vooral bezig met het geven van onderwijs aan de augustijnse kandidaten, die zich overigens nog maar mondjesmaat aandienden. Toen de opleiding in 1886 van start ging, waren er één novice en twee fraters theologie-studenten die het eerste deel van hun opleiding al elders hadden gevolgd. De andere bewoners waren twee paters 'professoren', zoals de docenten werden genoemd, één lekenbroeder en twee paters die in de St. Monicakerk pastoraal actief waren. De hele augustijnenmissie in Nederland was über-

haupt nog erg klein: in 1888 waren er in totaal maar 22 augustijnen, van wie 16 paters, 3 fraters en 3 lekenbroeders.⁹

'den waren geest'

Die laatste categorie, de lekenbroeders, vormde op zich al een belangrijke vrucht van Van Eerts verkloosterlij-

Koor met hoogaltaar in de St. Monicakerk.

□ TEKENING CHRIS SCHUT, 1973 | HET UTRECHTS ARCHIEF, COLLECTIE TEKENINGEN EN PRENTEN © S.A. VAN ENDT - SCHUT

Opening op 11 april 1970 van de sociëteit voor Italiaanse gastarbeiders in het parochiehuis van de St. Monicakerk, met links vooroverbuigend burgemeester jhr. mr. C.J.A. de Ranitz.

□ FOTO H.L. HOFLAND (UTRECHTS NIEUWSBLAD) | HET UTRECHTS ARCHIEF, COLLECTIE BEELDMATERIAAL

kingspolitiek. Voorheen werd het huishouden op de augustijnse pastorieën gevoerd door huishoudsters, zoals ook in pastorieën van de diocesane geestelijkheid gebruikelijk was. Met de oprichting van het St. Monicaklooster werden er voor het eerst sinds lange tijd weer lekenbroeders aangeworven, die in het klooster moesten zorgen voor de huishoudelijke werkzaamheden. Later werden ook de huishoudsters in andere pastorieën zoveel mogelijk vervangen door broeders. Van Eert greep de oprichting van het nieuwe klooster aan om ook op de augustijnse pastorieën een kloosterlijk regime in te voeren. Dat blijkt wel

uit een kleine ceremonie die hij enkele dagen vóór de ingebruikname van St. Monica organiseerde in de pastorie op de Oudegracht. Op 10 september 1886, het feest van de ordesheilige St. Nicolaas van Tolentijn, verwisselden hij en zijn kapelaans hun priesterpak voor het zwarte augustijnse habijt.¹⁰ Dat was een belangrijke symbolische daad. Van Eert wilde ermee duidelijk maken dat alle augustijnen, ook zij die niet in het klooster woonden, eigenlijk kloosterlingen waren. De prefect wilde dat ook de paters in de Amsterdamse pastorie het habijt zouden gaan dragen. Van Eert plaatste van te voren een kapelaan uit Amsterdam over, omdat hij veel verzet van hem verwachtte, en benoemde in diens plaats een medebroeder die tijdens zijn opleiding in Beieren ‘den waren geest had leeren kennen en het habijt wel zou verdedigen’.

Bloei en neergang

Het St. Monicaklooster bleef tot 1925 een belangrijk huis voor de Nederlandse augustijnen. De rol die het in eerste instantie had gespeeld als spil van het verkloosterlijksbeleid raakte het echter al snel kwijt. In 1891 kocht de augustijnenmissie een heus middeleeuws kloostergebouw in Eindhoven. Daarheen verhuisden het noviciaat en de filosofieopleiding, zodat alleen de theologieopleiding in Utrecht overbleef. Toen er in Nijmegen in 1925 een nieuw studiehuis kwam, dichtbij de zojuist opgerichte katholieke universiteit, verloor St. Monica tenslotte ook haar laatste fraters. Het

klooster behield daarna tot de sluiting in 1972 ironisch genoeg alleen nog de pastoriefunctie.

Op de stichting van St. Monica in 1886 volgde een grote bloeitijd voor de Nederlandse augustijnen. Getalsmatig kende de orde tot 1960 een flinke groei. Van een totaal van 22 in 1888 klommen de augustijnen op tot bijna 400 op hun numerieke hoogtepunt in 1960. Ook inhoudelijk bloeide de provincie op. De augustijnen kregen naam in katholiek Nederland als aanbieders van goed middelbaar onderwijs op hun colleges in Eindhoven, Venlo, Haarlem, Amsterdam en Schiedam. Dit prestige werd na de Tweede Wereldoorlog nog vergroot door de prestaties van augustijnse paters op het gebied van de katholieke wijsbegeerte en de bijbelwetenschappen. Bovendien kwamen er buitenlandse missies in Bolivia, Parijs en Nederlands Nieuw-Guinea. Maar ook het parochiepastoraat bleef een belangrijke bezigheid. Zoals de groei van een parochie in 1886 de bouw van het St. Monicaklooster mogelijk had gemaakt, zo maakte de krimp van een parochie in 1972 het einde van het klooster noodzakelijk.

De foto van 11 oktober 1977 is genomen tijdens de val van de spits. Het ziet er uit als de röntgenfoto van een flinke botbreuk. De afbeelding toont de St. Monica als een symbool van de aftakeling van het Nederlandseatholicisme sinds de jaren 60. En nog heel wat kerken zouden vervolgens met de slopershamer te maken krijgen.

Noten

- 1 Martijn Schrama, *De regel van de liefde. Over de volgelingen van Augustinus* (Kampen 2006) 165-167. Zie ook: A.K. de Meijer, *Augustinus in de Domstad. 350 jaar zielzorg van de augustijnen 1636-1986* (Utrecht 1986) 8-10.
- 2 Noviciaat: Congregatie voor Bisschoppen en Regulieren aan Zwijsen, 2 oktober 1855 (HUA, 449: Archief Aartsbisdom Utrecht, 1477) en Prosper Fr. Jansen, ‘Bijdrage tot het Archief van de kerk “De Star” te Amsterdam voorafgegaan door eenige Opmerkingen nopens de Hollandsche Paters Augustijnen’ (1924) 22 (Archief Nederlandse Augustijnen [ANA], 4374); toenadering: Stappershoef aan Frees, 24 februari 1860 (ANA, 3278).
- 3 Peter Raedts, *De ontdekking van de middeleeuwen. Geschiedenis van een illusie* (Amsterdam 2011).
- 4 Micallef aan Campfens, 12 september 1860 (Archief Belgische Augustijnen, St. Stephanusklooster Gent, 6.1.36).
- 5 Visitatie: visitatieakte Belluomini, 19 augustus 1879 (ANA, 3278); klacht: Belluomini aan Van Eert, 15 september 1880 (ANA, 3282).
- 6 P.J.A. van Meegeren, *Katholiek Utrecht in de tweede helft van de 19^e eeuw* (Utrecht 1987) 29.
- 7 Jansen, ‘Bijdrage tot het Archief’, 31.
- 8 ‘Geschiedenis der St. Monica-Priorij der Augustijner Eremieten te Utrecht (1886-1954 [1977])’ 5 en 7 (ANA, 3968) en Alb. van Rooijen, *De plechtige inwijding der nieuwe St.-Monicakerk, bijkerk der St.-Augustinusparochie te Utrecht* (Utrecht 1886) 26-27.
- 9 Aantallen in St. Monica: A. de Meijer, ‘St. Monica te Utrecht, 1886-1961’, *Nederlandse Analecta OSA*, 2 (1961) 101-106, aldaar 103. Aantallen augustijnen in het algemeen: *Neerlandia catholica of het katholieke Nederland. Ter herinnering aan het gouden priesterfeest van Z.H. Paus Leo XIII onder goedkeuring van HH.DD.HH. den aartsbisschop en de bisschoppen van Nederland* (Utrecht 1888) 361.
- 10 Jansen, ‘Bijdragen tot het Archief’, 22.

Honderd jaar Den Dolder

Hoewel de naam teruggaat tot de 17e eeuw en er al eerder bebouwing was, bestaat Den Dolder 'officieel' pas 100 jaar. In 1912 besloot de gemeenteraad van Zeist om de buurtschap die ontstaan was rond zeepfabriek De Duif en de psychiatrische instelling de Willem Arntsz Hoeve Den Dolder te dopen. De groei van het dorp is grotendeels te danken aan de treinhalte op het baanvak Utrecht - Amersfoort en aan beide instituten die zich ten noorden daarvan vestigden. Zeepfabrikant Christoph Pleines speelde bovendien een hoofdrol in de totstandkoming van de infrastructuur en allerlei voorzieningen in het dorp.

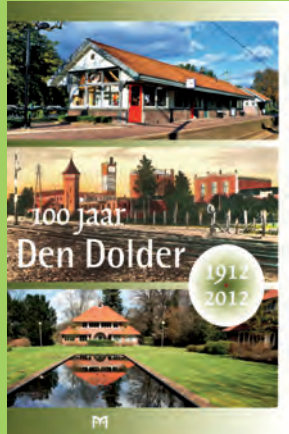
Het nu verschenen jubileumboek biedt geen alomvattende chronologische geschiedenis van Den Dolder, maar bestaat uit een aantal losse hoofdstukken met veel herhalingen en soms al te gedetailleerde uitweidingen. Naast de zeepfabriek en de psychiatrische instelling en hun opvolgers komen infrastructuur, woningbouw en verenigingsleven aan bod en wordt van de thematische indeling afgeweken in hoofdstukken over het ontstaan van de buurtschap en over Den Dolder tijdens de wereldoorlogen.

100 Jaar Den Dolder lijkt niet geschreven vanuit een gemeenschappelijke visie of vraagstelling en ook de (eind)redactie kreeg niet de aandacht die zo'n boek verdient. Dat geldt ook voor de illustraties. Het boek ziet er mooi uit en is royaal geïllustreerd, maar in het tweede deel is een restantje 'overgebleven' foto's willekeurig over de pagina's gestrooid (bijvoorbeeld een foto van een braderie uit 1985 in het hoofdstuk over Den Dolder tijdens de wereldoorlogen).

D.W. van Lier e.a., *100 jaar Den Dolder 1912 - 2012*. Utrecht: Uitgeverij Matrijs, 2012. 128 p. ISBN 978 90 5345 449 7. € 24,95.

'Het was gewoon écht gezellig'

Dat zijn de laatste woorden uit *Het IBB-boek*, een vlot geschreven, beeldend geïllustreerd en aanstekelijk relaas over bijna vijftig jaar wonen in de studentenflats aan de Utrechtse Ina Boudier-Bakkerlaan. Sinds 1966 bevolkten duizenden jongeren de 1.300 kleine kamers en gemeenschappelijke keukens in de laagbouwflats (14 of 15 kamers per eenheid) of de ene hoogbouwflat (acht kamers). De herinneringen van ex-bewoners, opgetekend door Meral van Leeuwen (zelf IBB'er van 2006 tot 2011), verhalen onder andere over smerige kamers en keukens, legendarische huisfeesten, confrontaties met Sterrenwijkers, opkomst en ondergang van IBB-café Chez Bébé, kleurrijke bewoners, IBB-relaties en zelfs IBB-baby's. De geschiedenis van de (Utrechtse)

studentenhuisvesting komt summier aan bod en aan één onderwerp wordt in het geheel geen aandacht besteed: studeren. Meral van Leeuwen, *Het IBB-boek. Vijftig jaar wonen in de studentenflats aan de Ina Boudier-Bakkerlaan*. Utrecht: Stichting De Plantage, 2012. 207 p. ISBN 978 9077030 34 9. € 17,50.

'Heerlijke boschrijke omgeving'

Van 1933 tot 1980 was *Natuurbad De Biltse Duinen* een populair recreatieoord waar zich op hoogtijdagen 9.000 inwoners uit Bithoven en wijde omgeving verzamelden om te zwemmen, te duiken, kano te varen, te luieren of te flirten, meestal van dat alles wat te doen. Vader Karel en zoon Marcel Beesemer verzamelden de verhalen en foto's van ruim vijftig bezoekers en werknemers en vulden dat bonte geheel aan met de integrale publicatie van een pakket bedrijfscorrespondentie uit 1940, op het terrein gevonden in 1982. Die, meestal weinig bijzondere, brieven leren dat het gewone leven al kort na de Duitse bezetting weer op gang kwam. De voorziene opening van het zwemseizoen op 11 mei 1940 werd bijvoorbeeld slechts twee weken uitgesteld. *Duiken in het verleden* (mooie titel!) is vooral een blader- en bronnenboek en geen geschiedenis van het natuurbad geworden - zo ontbreekt zelfs de vermelding dat het bad begin jaren dertig werd aangelegd als werkverschaffingsproject. Karel & Marcel Beesemer (samenstelling), *Duiken in het verleden*. N.V. Natuurbad "De Biltse Duinen". Z.p.: eigen beheer, 2012. ISBN 978 90 9027007 4. € 27,50 (plus € 4,00 porto), te bestellen via k.beesemer@planet.nl.

Ook verschenen

Esther Captain m.m.v. Hans Visser, **Wandelgids sporen van Slavernij in Utrecht**. Utrecht: Centre for Humanities Universiteit Utrecht, 2012. 80 p. € 11,90, tweetalige uitgave (Engels - Nederlands) te bestellen via www.uitgeverijveerhuis.nl

Patricia Faasse, **Een beetje opstandigheid. Johanna Westerdijk, de eerste vrouwelijke hoogleraar van Nederland**. Amsterdam / Antwerpen: Uitgeverij Atlas Contact, 2012. 352 p. ISBN 978 90 254 3944 6. € 39,95. Biografie van Westerdijk die in 1917 hoogleraar plantenziektkunde werd aan de Rijksuniversiteit Utrecht.

Maurice van Lieshout, **Vosseveld. 90 jaar zorg voor kwetsbare kinderen**. Amsterdam: Uitgeverij Stokerkade, 2012. 180 p. ISBN 978 90 79156 221. € 19,50. Geschiedenis van landgoed, herstellingsoord voor bleekneusjes en kinderpsychiatrische kliniek Vosseveld te Soest. Nadruk ligt op de periode 1940 - 2012.

Ruud Meijer, **Beroep huisvrouw. Geschiedenis van het Amersfoortse huishoudonderwijs**. Hilversum: Verloren, 2012. 256 p. ISBN 978 90 8704 333 9. € 27,-.

Monumenten-Inventarisatie Provincie Utrecht voltooid

Met het verschijnen van Zeist, geschiedenis en architectuur is in 2012

de reeks Monumenten-Inventarisatie Provincie Utrecht voltooid.

Behalve de steden Utrecht en Amersfoort hebben nu alle gemeenten

een standaardwerk over hun ruimtelijke ontwikkelingsgeschiedenis

en hun cultuurhistorisch waardevolle gebouwen. Met noeste

volharding van vele auteurs, de Stichting Publicaties Oud Utrecht

(SPOU) en Uitgeverij Kerckebosch te Zeist is in 24 jaar tijd een

indrukwekkende reeks van in totaal 38 delen tot stand gekomen.

Initiatiefnemer Roland Blijdenstijn blikt terug.

Voorloper van de reeks waren de zes delen *Zeist, groei en bouw* die ondergetekende in de jaren 1983-1984 publiceerde. In die periode begonnen gemeenten eigen monumentenlijsten op te stellen in reactie op de sloopdrift uit de jaren zeventig en de vogelvrije status van de jongere architectuur waarvoor nog nauwelijks rijksbescherming bestond.

Allereerst was onderzoek en inventarisatie nodig. Het provinciale erfgoedbeleid richtte zich op ondersteuning aan gemeenten door het opstellen van monumentenlijsten. Daartoe kon de hulp van stagiaires kunstgeschiedenis ingeroepen worden. Zo kwamen de eerste inventarisaties van Vleuten-De Meern, Bunnik, Houten, Oudewater en Soest tot stand. De stormloop in de boekhandel op de Zeister delen inspireerde me om na mijn aanstelling bij de provincie Utrecht in 1983 ook voor de andere Utrechtse gemeenten een publieksversie van de inventarisaties voor te stellen.

Monumenten Inventarisatie Project

Voor een enorme versnelling zorgde het Monumenten Inventarisatie Project (MIP). Het rijk gaf de provincies de taak om de jongere bouwkunst en

stedenbouw tussen 1850 en 1940 in beeld te brengen en nader te selecteren voor aanvulling op de Rijksmonumentenlijst. H.A. van Zwieten schreef als burgemeester van Woerden in het voorwoord van zijn MIP-deel in 1999 dat hij als vicevoorzitter van de Rijkscommissie voor de Monumentenzorg dit idee bij wijze van grap in 1983 of 1984 met zijn secretaris F.J.L. van Dulm had besproken: 'De grap werd al snel ernst. Het politieke tij was gunstig. De Kamer had zich in een motie uitgesproken voor de inventarisatie van jongere bouwkunst.'

De Provincie Utrecht koos ervoor een zo compleet en systematisch overzicht samen te stellen van alle waardevolle bebouwing tot 1940, inclusief die van vóór 1850 en inclusief de bestaande rijksmonumenten. De stad Utrecht had een eigen overeenkomst met het rijk en viel daardoor buiten de aanpak. Met een team in wisselende samenstelling zijn er tussen 1988 en 1992 zo'n 12.000 gebouwen geselecteerd, beschreven, gefotografeerd en gewaardeerd. Dit MIP-bestand werd de basis voor het Monumenten Selectie Project (MSP) dat de provincie eveneens voor het rijk uitvoerde. Resultaat waren vele honderden nieuwe

beschermde rijksmonumenten uit de periode 1850-1940. En daarnaast niet te vergeten de gemeentelijke monumentenlijsten waarover bijna iedere Utrechtse gemeente nu beschikt.

Waardevolle naslagwerken

Om de MIP-reeks uit te kunnen geven werd in 1988 de Stichting Publicaties Oud Utrecht (SPOU) opgericht. De reeks opende dat jaar met de gemeente Houten, in twee delen. Driekwart van de reeks kwam voor 2001 tot stand met als topjaren 1992 (vier delen) en 2000 (vijf delen). Daarna ging het langzamer, waarschijnlijk doordat goede auteurs moeilijker te vinden waren. En de gemeenten bleven gewoon zuinig, ondanks de lovende voorwoorden als eenmaal het boekje met enig feestgedruis werd gepresenteerd. Gelukkig wist het SPOU de bestuurders van de gemeenten aan te spreken op hun trots voor de eigen gemeente en op het feit dat zij niet konden ontbreken in deze reeks. Andere argumenten deden het ook goed: dat de buurgemeente al een boekje had, dat de gemeente opgeheven dreigde te worden of zich juist als nieuwe gemeente moest waarmaken. Zo schrijft J.H. Burger als laatste burgemeester van Harmelen in 2000: 'Een gemeente kan verdwijnen, een gemeenschap niet, tenzij zij niet op haar verleden let. Laat dit boekwerk daarbij uw gids zijn en let op "uw saeck".'

Wat is nu de waarde en het belang van de reeks? Hoe en door wie worden de boeken gebruikt? Allereerst door de bewoners van de beschreven panden die bevestigd worden in hun trots op het eigen huis. Maar ook door de inwoners van de betreffende gemeente die alles willen weten over hun directe omgeving. En voorts ook

Marcel IJsselstijn, Michiel Kruidenier, m.m.v. R.P.M. Rhoen,
Zeist, geschiedenis en architectuur. Zeist / Utrecht: Uitgeverij
Kerckebosch bv / SPOU, 2012 (Monumenten-inventari-
satie Provincie Utrecht deel 38) ISBN 978 90 6720 529 0.
599 pagina's, € 37,50.

Roland Blijdenstijn

Senior adviseur erfgoed provincie Utrecht.

ser monumentenbezit om te gaan', schrijft L.A. Snoeck-Schuller in het voorwoord van het MIP-deel uit 1999.

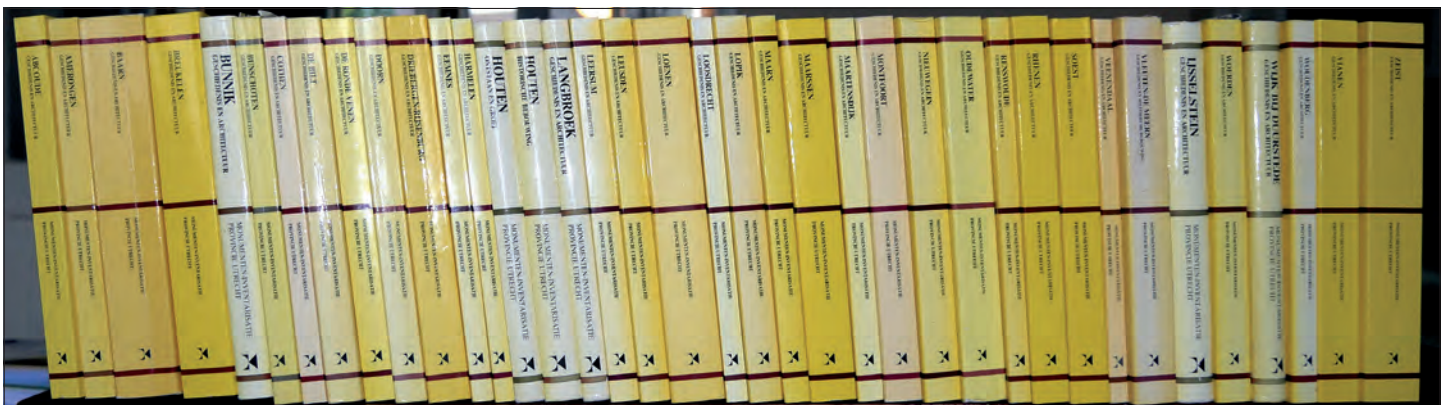
Standaardwerk plaatselijke geschiedenis

Eigenlijk is deze monumentenreeks een achterhaald fenomeen, dat eerder in de 19e eeuw thuis hoort dan in de 21e. Ieder deel biedt een minutieuze beschrijving per gebouw in alfabetische volgorde op straatnaam, voorafgegaan door een historisch-ruimtelijke ontwikkeling van de gemeente en een samenvattend overzicht van de bebouwing en het wordt afgesloten met registers op architect en adres en een uitgebreide literatuurlijst. Dat alles in een klein lettercorps en gelardeerd met zwart-witfoto's op postzegelformaat. Zo beschreven zou je acuit in slaap vallen, maar vergis je niet: vele delen uit de reeks, ieder met een gemiddelde oplage van 1.500 stuks, zijn al lang uitverkocht en komen nog maar mondjesmaat op de tweedehands markt. Maar liefst twaalf gemeenten zijn na de start van de reeks opgeheven, maar de boekjes daarvan zijn gezochter dan ooit. Zeist is het laatste deel van de reeks en met 600 pagina's ook het dikste. Zeist

telt niet alleen zo'n 1.000 gemeentelijke monumenten, maar ook moesten de zes deeltjes uit 1983-1984 tot één publicatie verwerkt worden. Bovendien is er sindsdien bijzonder veel nieuw historisch onderzoek verricht en gepubliceerd over Zeist. De MIP-lijst uit 1990 werd de leidraad met aanvulling van nieuwe en schrappen van gesloopte objecten. Bijzonder aan dit laatste deel is het gebruik van kleurenafbeeldingen in het algemene geschiedenisgedeelte. Jammer, maar vanwege de omvang wel begrijpelijk, is het niet meer opnemen van de ontwerp- en bouwtekeningen die de eerste deeltjes over Zeist zo interessant maakten voor ontwerpers en architectuurhistorici.

De reeks is hiermee rond en om wethouder H.J. Derksen uit de inmiddels opgeheven gemeente Driebergen met zijn voorwoord uit 1996 te citeren: 'Het is een standaardwerk voor de liefhebber van de plaatselijke geschiedenis.'

De 21 nog verkrijgbare delen zijn uit voorraad te koop bij Boekhandel de Slegte, Oudegracht 121 (géén ramsj) en via internet bij Uitgeverij Kerckebosch: www.kerckebosch.nl.

De volledige reeks, hoe meer de rug verkleurd, des te langer geleden verschenen.

□ FOTO ROLAND BLIJDENSTIJN

Pastoe, 100 jaar vernieuwend vormgeven

Affiche door Dick Bruna, 1961.

□ FOTO PASTOE | COLLECTIE CENTRAAL MUSEUM © DICK BRUNA/MERCIS BV 2000

De Utrechtse Machinale Stoel- en Meubelfabriek (UMS), beter bekend als Pastoe, opgericht op 13 april 1913, bestaat in 2013 honderd jaar. Het jubileum van dit vernieuwende en internationaal toonaangevende meubelmerk wordt gevierd met een grote expositie in de Rotterdamse Kunsthal en het verschijnen van een Nederlands- en Engelstalige publicatie. Oud-Utrecht vroeg curator Anne van der Zwaag naar de opzet van en ideeën achter het jubileumprogramma.

Anne van der Zwaag studeerde moderne en hedendaagse kunst aan de Universiteit Utrecht, was docent aan verschillende academische instellingen en werkt nu als publicist en curator van uiteenlopende projecten rond kunst, design, architectuur en fotografie.

Wat spreekt u zelf aan in Pastoe?

‘In 2011 vroeg Remco van der Voort, directeur van Pastoe, mij om als curator over het jubileumprogramma na te denken. Ik had niet veel tijd nodig. Zowel met Pastoe als met de stad Utrecht, waar ik gestudeerd heb, heb ik een lange relatie. De fabriek in Rotsoord is een verborgen juweel in de stad. Pastoe en de Toonkamer (voorheen het Dutch Design Center) organiseren er sinds decennia activiteiten over vormgeving en architectuur, voor professionals en voor een breed publiek. Tien jaar geleden, toen Harm Scheltens nog directeur was, kwam ik op die manier al met het merk in aanraking. Het bedrijf kent een lange traditie waarin kwaliteit, vakmanschap en eenvoud centraal staan, waarden die ook in de hedendaagse designwereld actueel zijn. Pastoe betreft al jaren toonaange-

vende ontwerpers, architecten, fotografen en kunstenaars bij het bedrijf, ontwerpers en architecten als Cees Braakman, Shigeru Uchida, Maarten Van Severen, Vincent van Duysen, Scholten & Baijings, bekende vormgevers zoals Dick Bruna en Benno Premela en fotografen als Ed van der Elsken, Jan Versnel en Cas Oorthuys. Zij werkten mee aan meubels, catalogi, posters en advertenties. Die multidisciplinaire benadering sluit goed aan bij mijn eigen werkwijze als tentoonstellingsmaker en biedt ruimschoots artistieke en inhoudelijke aanknopingspunten.'

Krijgt de relatie met Utrecht specifiek aandacht in het programma?

'Sinds 1913 is Utrecht natuurlijk de thuisbasis van Pastoe, eerst aan de Oosterkade en vanaf 1918 aan het Rotsoord, maar het bedrijf heeft zich ontwikkeld tot een nationaal en internationaal design-label. Er waren bij vorige gelegenheden al presentaties in Utrecht en Amsterdam, nu wordt het jubileum in Rotterdam gevierd. Uiteraard zal de relatie met Utrecht in de geplande activiteiten een grote rol spelen. Het gaat om een Utrechts bedrijf met belangrijk Utrechts erfgoed. Zo is net het complete archief overgedragen aan Het Utrechts Archief. De fabriek als locatie, het archief en alle Utrechtse activiteiten komen in boek en expositie ruim aan bod. In het educatieve programma en voor pers en internationale ontvangsten komen er combinatiebezoeken aan de tentoonstelling in Rotterdam en de fabriek in Utrecht. De Kunsthal trekt zowel een

Fabrieksgebouw Pastoe in 2010.

□ FOTO PASTOE

Foto Ed van der Elsken uit de catalogus 1955.

□ COLLECTIE NEDERLANDS FOTOMUSEUM

algemeen als een professioneel publiek en de grote zaal biedt de ruimtelijke mogelijkheden die het tentoonstellingsconcept nodig heeft. In dezelfde periode vindt er bovendien een tentoonstelling van Jean-Paul Gaultier plaats, dat levert een mooi en aantrekkelijk spanningsveld op.'

Hoe komt het eigene van Pastoe terug in boek en tentoonstelling?

'We wilden meer dan een terugblik op 100 jaar Pastoe en ons ook niet beperken tot een presentatie van enkele meubels door top-ontwerpers of het tonen van een product in allerlei uitvoeringen. Daarom is er voor de tentoonstelling en het boek gekozen voor een uitgebreide, gelaagde opzet rond drie thema's die voor zowel Pastoe als voor het (Nederlandse) denken over wonen van belang zijn: *Archieven*, *Omgevingen* en *Proposities* (= plannen, voorstellen). In de tentoonstelling vindt de bezoeker die thema's terug in een samenhangende presentatie waarin historische en eigentijdse visies en producten nadrukkelijk worden gecombineerd. Belangrijk is om de geest van Pastoe beleefbaar te maken en het erfgoed te plaatsen in de eigen tijd. Geheel in lijn met de traditie van Pastoe hebben we nauw samengewerkt met ontwerpers, architecten, fotografen en kunstenaars die affiniteit hebben met het hedendaagse wonen, maar ook met de uitgangspunten en vormtaal van Pastoe. De tentoonstelling en het boek brengen de Pastoe-ontwerpgeschiedenis letterlijk in beeld. We tonen een selectie uit de gehele collectie in de vorm van bijzondere ontwerpen, publicaties, affiches, schetsen, maquettes en foto's.'

De samenwerking met ontwerpers van nu, hoe krijgt dat vorm?

'Samen met beeldend kunstenaar Krijn de Koning wordt het "archief" gepresenteerd en van een nieuwe, eigentijdse context voorzien. De tentoonstelling presenteert ook de visie(s) van het bedrijf op de architectonische omgeving. Die is voor de ontwikkeling van het merk en de verhouding tot het ontwerp milieu altijd een belangrijke voor-

Tentoonstelling en boek

Curator van de tentoonstelling en redacteur van het boek is Anne van der Zwaag in samenwerking met Gert Staal, die ook auteur is van het boek. Dirk Laucke tekent voor de vormgeving van boek én tentoonstelling. Aan beide wordt uiteraard op allerlei manieren (beeld, expositiemateriaal, financiën) bijgedragen door Pastoe zelf.

De tentoonstelling *Like Pastoe 100 jaar vernieuwing in vormgeving* is van 23 februari t/m 2 juni 2013 te zien in de Kunsthal, Museumpark, Westzeedijk 341, Rotterdam. Openingstijden: dinsdag t/m zaterdag, 10 - 17 uur, zondag 11 - 17 uur. Toegangsprijs € 11,- (geen Museumkaartkorting).

Het boek *Pastoe, 100 jaar vernieuwing in vormgeving* verschijnt in een Nederlandstalige en Engelstalige editie bij nai010 Uitgevers. Het biedt met interviews, historische en kritische analyses, verdieping en achtergronden, hoogtepunten uit de geschiedenis van Pastoe en de context van wonen, in heden en verleden.

waarde geweest. Meubels gaan als het ware voortdurend een dialoog aan met de omgeving waarin ze worden gebruikt. Krijn de Koning en architect Anne Holtrop hebben de architectuur van de tentoonstelling ontwikkeld door antwoord te zoeken op vragen als: Welke architectonische omgevingen kent Pastoe nu, en welke wenst het te verkennen? Hoe wordt in die omgeving gestalte gegeven aan het wonen en werken in de nabije toekomst? Hoe beweegt de gebruiker zich in deze omgeving? In de enorme Kunsthal worden letterlijk drie huizen gebouwd met ieder een eigen vorm, kleur, karakter en sfeer. Binnen deze “omgevingen” worden de meubels op een heel verschillende manier gepresenteerd en ervaren.’

Vier Pastoe producten, v.l.n.r.:

Cees Braakman, *Berkenseries* 1951.

□ FOTO HANS SPIES | NEDERLANDS FOTOMUSEUM

Aldo van den Nieuwelaer, *Adammerkasten* 1978.

□ FOTO ALPHONS KOPPELMAN | PASTOE

Karel Boonzaaier en Pierre Mazairac, *Vision elements* 1985.

□ FOTO PASTOE

Maarten van Severen, *Leather Lounge Chair LL04* 2004.

□ FOTO PASTOE

‘In de huizen vind je zowel het archief, de huidige collectie als nieuwe visies: hoe kijkt Pastoe naar wonen en werken in de komende decennia en wat betekent dat voor een ontwerpagenda? Het antwoord moet gezocht worden in de verbinding met hedendaagse ontwerpers. Uitgaande van de unieke eigenschappen van haar producten kan Pastoe samen met hen nieuwe werkgebieden onderzoeken en ideeën ontwikkelen. Aan elke Pastoe-eigenschap hebben we een in mentaliteit of vormtaal verwante persoon of studio gekoppeld. Zo doet productontwerper Konstantin Grcic onderzoek naar de waarde van het ambacht in de toekomst, industrieel designer Naoto Fukasawa ontwerpt in meest minimale vorm, architect Claudio Silvestrin maakt een maximale toepassing van het meubel als object en het fotografenduo Scheltens & Abbenes verbeelden de flexibiliteit in toepassing van de Pastoe meubels. Deze “proposities”, zoals wij ze noemen, duiken op onverwachte plekken in de tentoonstelling op.’

Krijgt het boek eenzelfde opzet?

'Min of meer. De publicatie *Pastoe, 100 jaar vernieuwing in vormgeving* volgt de gelaagdheid van de tentoonstelling en bevat een aantal historische sleutelmomenten, eigentijdse analyses en toekomstvisies over Pastoe, maar ook een terugblik en citaten van betrokkenen toen en nu. Historisch en actueel beeldmateriaal speelt een belangrijke rol en het boek bevat een index van zo'n 250 meubels, foto's, affiches en meer. Typograaf en grafisch ontwerper Dirk Laucke is verantwoordelijk voor de vormgeving van het boek en de tentoonstellingscampagne. Hij keek bewust naar de geschiedenis en het werk van zijn voorgangers. Zo nam hij een affiche als uitgangspunt dat Dick Bruna al in 1961 voor Pastoe ontwierp en dat nog steeds modern oogt.'

Agenda

Historisch Café

Op *vrijdag 8 februari* spreekt vertaler en oud-germanist Jaap van Vredendaal over de Utrechtse doopgeloofte. In de 8e eeuw fungeerde Utrecht als uitvalsbasis voor de kerstening van Friezen en Saksen door Angelsaksische missionarissen zoals Willibrord, Bonifatius en Lebuïnus. Bij de doop van bekeerlingen gebruikte de priester een formulier, de doopgeloofte. Het document, dat als oudste Nederlandse tekst geldt, biedt een inkijkje in de bekeringspraktijk van die dagen.

Een maand later, op *vrijdag 8 maart* bespreekt Geert Procee, koster bij de Lutherse gemeente in Utrecht, het wel en wee van 400 jaar Lutheranen in Utrecht. Hij vertelt over de verschillende gebouwen waarvan de Lutheranen gebruik maakten, de relatie met de stad en haar bestuur en bekende Utrechtse families die tot de Lutherse gemeente behoorden.

Het Historisch Café vindt plaats op de eerste verdieping van het Bartholomeus Gasthuis, Lange Smeestraat 40. Toegang is gratis. Aanvang 17.15 uur, zaal open vanaf 17.00 uur.

Van der Mondelezing

Op *dinsdag 12 februari* spreekt Renger de Bruin in de Pieterskerk over de expositie in het Centraal Museum gewijd aan 300 jaar Vrede van Utrecht. Uitgebreide informatie in het decembernummer 2012.

Lezing over historische behangsels

Op *woensdag 13 maart* houdt Richard Harmanni, voorzitter van de stichting Historische behangsels en wanddecoratie, een lezing over de collectie papieren behangsels in Utrecht. Tot de verzameling, de grootste van Europa, behoren uiteenlopende behangsels uit de 18e tot en met de 20e eeuw gemaakt van papier, flock, goudleer, beschilderd en bedrukt doek.

De lezing, die circa anderhalf uur duurt, vindt plaats op de eerste verdieping van het Bartholomeus Gasthuis, Lange Smeestraat 40. Toegang is gratis. Aanvang 14.00 uur, zaal open vanaf 13.45 uur.

Colofon

Tweemaandelijks tijdschrift - 86e jaargang nr. 1 / februari 2013 / ISSN 1380-7137

Deadline agenda nummer 2: 4 maart 2013

Een uitgave van de Vereniging Oud-Utrecht, vereniging tot beoefening en verspreiding van de kennis der geschiedenis alsmede het waken over het behoud van het cultureel erfgoed van stad en provincie Utrecht.

Losse nummers prijs: €2,50. Verkrijgbaar bij Het Utrechts Archief, Hamburgerstraat 28, Broese Stadhuisbrug 5, Bruna Nachtegaalstraat 83, Bruna Zevenwouden 220 en RonDom, Damplein 9.

Redactie Maurice van Lieshout (eindredactie), Leen Dorsman, Elisabeth de Ligt, Marion van Oudheusden, Joyce Pennings, Pierre Rhoen, Bettina van Santen, Kaj van Vliet.

Redactieadres Postbus 131, 3500 AC Utrecht / redactie.tijdschrift@oud-utrecht.nl

Bijdragen Sturen aan de redactie. Aanlevering via e-mail. Maximale omvang is 2.500 woorden incl. noten en literatuuropgave. Auteurs wordt gevraagd zich te houden aan de redactionele richtlijnen, verkrijgbaar via de redactie of in te zien op de website. Illustratiesuggesties zijn zeer welkom.

Ontwerp Jeroen Tiron [BNO], Utrecht **Druk** Roto Smeets Grafische Services

Vereniging Oud-Utrecht - Voorzitter H.A.H.A. (Heins) Willemsen **Secretariaat** Postbus 91, 3500 AB Utrecht / tel: 0647 980 928 / secretariaat@oud-utrecht.nl **Penningmeester** Postbus 91, 3500 AB Utrecht **Ledenadministratie** ING-bank 575 520, Zoetermeer. U kunt zich opgeven door te schrijven naar Oud-Utrecht, Leiwater 67, 2715 BB Zoetermeer. *Opzegging* van het lidmaatschap dient schriftelijk te geschieden bij de ledenadministratie vóór 1 december. **Contributie** €30,- per jaar (huisgenootlidmaatschap €12,50 / jongeren tot 26 en U-pashouders €17,50 / bedrijven €50,-).

Leden van wie het e-mailadres nog niet bekend is, wordt verzocht dit door te geven aan ledenadministratie@oud-utrecht.nl.

Help Oud-Utrecht op weg naar 2013 leden

Een lidmaatschap van de Vereniging Oud-Utrecht heeft leden veel te bieden:

- zes maal per jaar het rijk geïllustreerde Tijdschrift Oud-Utrecht
- tweemaandelijks een digitale Nieuwsbrief over de historische actualiteit
- ieder jaar een diepgravend Jaarboek
- het hele jaar door exclusieve excursies waaronder de Grote Dagexcursie
- in februari de prestigieuze Van der Monde-lezing
- iedere maand het Historisch Café in het Bartholomeus Gasthuis.

Een lidmaatschap is nu extra aantrekkelijk!

In 2013 viert de vereniging haar 90-jarig bestaan met:

- een groot verjaarsfeest (17 maart Geertekerk)
- een bijzondere buitenexcursie (15 juni Zeist en Soesterberg)
- een reconstructie van de beruchte Utrechtse dAdA-avond (20 oktober)
- een co-productie met het 70-jarig Utrechts Monumenten Fonds (november). (zie voor het programma pagina 9 in dit nummer)

Bovendien krijgt u als lid korting op activiteiten van Museum Catharijneconvent.

Oud@Utrecht⁹⁰

Wordt lid of maak een ander lid!

Voor slechts € 30,- per jaar wordt u lid of kunt u iemand daarvoor opgeven.

Meer informatie

Kijk op www.oud-utrecht.nl of stuur een e-mail: ledenadministratie@oud-utrecht.nl

hart
voor
historie
en
cultureel
erfgoed
in
Utrecht

Projectontwikkeling
Bemiddeling
Verhuur
Bouw

Laan van Vollenhove 2925 Zeist • +31 (0) 30 69 5 66 44 • www.lismanenlisman.nl